

Оповідання про Степана Трохимовича

Микола Хвильовий

мало не оповідання про те, як в кінці 1929 року Степана

Трохимовича стривожив селянин Кліщ і як нарешті стривожений Степан Трохимович придбав собі помічника.

I

Полустанок. Зробітничого поїзда виходить і Степан Трохимович.

Осіння степова елегія.

Степана Трохимовича

зустрічає і дільничий жучок. — Хто до Кармазинівки? — поцікавився попередливий кондуктор і, зачиняючи одне із вікон, поінформував: — Зараз будемо дома... сметанку шамати.

— Спершу верст сім посьорбаєш киселю, — подав був хтось репліку і — змовк, бо робочий поїзд, вискочивши з лісу, раптом затормозив і повільним ходом став наближатись до полустанка.

Все заметушилося: розштовхуючи ліктями натовп, посунулись до виходу з порожніми кошиками спекулянтки, поскакували зі своїх місць похмурі дядьки, рушили робітники з клунками. За якусь хвилину поїзд зупинився — і всі ці пасажирки з шумом і лайками (лаялись, звичайно, задерикуваті й нахабні спекулянтки) висипали на порожній перон полустанка. І в той час, коли поїзд, простоявши мить, поспішив до дальшої зупинки, вимахуючи хвостом чорного диму, його недавні пасажирки були вже в степу: спекулянтки й похмурі дядьки їхали спеціально командированими до них підводами, робітники ж, розбившись на групи й одиночки, то наздоганяючи підводи, то відстаючи від них, пішки протягували віддалення між собою й осиротілим полустанком.

Стояла тепла глибока осінь. Хліба давно вже лежали на клунях, і на голій блідо-золотій стерні не видно було навіть гречок. Якийсь місяць тому в цей час сонце трималося ще досить височенько, тепер воно тулилося до останньої своєї межі й от-от мусило зникнути за обрієм задимленою фіолетовою кулею. Порожні були й надземні простори прозорого осіннього повітря. Тільки зрідка то тут, то там фаркали сиротливі кібці, але й вони недовго тішили погляд: козирнувши крилом, птиці погасали в далеких низинах.

А втім, степова зажурна елегія нікого не тривожила: не тривожила тих, хто її не помічав, не спадала сумом й на спостережливе око: голубувату просторінь осіннього степу насичено було здоровим, бадьорим повітрям, і дихати було на подив легко і вільно.

Степан Трохимович плентався позаду всіх. Плентався, спираючись на посошок і енергійно вимахуючи лівою рукою. Іноді він на мить зупинявся і, вийнявши хустку з кишені, витирав нею піт з лоба, тоді віддалення між ним і рештою ще більш зростало.

Це нервувало Степана Трохимовича, й він, напруживши всі свої сили, прискорював крок. Але даремно: віддалення не скорочувалось і скоро Степан Трохимович мусив сам залишитися в степу.

...Дивні діла твої, часе! Нічого тобі не болить, відчуваєш себе цілком здоровим, ноги тобі, як і тридцять років тому, міцні, мускулясті й швидкі, груди вільно дихають, очі ніколи не схиблять, навіть ввижається іноді, що ти й в деталях точнісінько такий же, як і ті ж таки тридцять років тому, і раптом — нічого подібного! "Все це омана", — спадає на думку тобі, і тоді ти бачиш, що все далеко не гаразд. Далеко не все гаразд: і руки, і ноги, і груди — все вже тебе трохи зраджує.

Старий коваль, загубивши нарешті надію наздогнати своїх молодших товаришів, зупинився біля квартального стовпчика, знову витер хусткою лоба, положив кошика на землю й, опершись спиною на деревину, замислився.

Полустанок ледве маячив вдалині, й поруч його уже блимав огонь семафора. На степ поволі насувалась осіння ніч, і вже десь бігли холоднуваті вітерці. Небо синішало, рожева пляма на заході танула й затягувалася в матовий димок вечірнього присмерку. Степан Трохимович зиркнув у бік полустанка.

...Воістину дивні діла твої, часе! Чи ж тоді тут горів семафор? Чи ж тоді тут поїзд зупинявся? Саме тоді, коли Степан Трохимович, зневірившись у своїх здібностях конкурувати з Гривенковою кузнею, пішов на завод? Крім будки залізничного сторожа — не було тут буквально нічого! А хіба тоді, крім Степана Трохимовича, ще хтось їздив до міста? Ну, їздив урядник, їздив учитель, словом, їздив дехто з інтелігенції, їздив, правда, по крам і Онучка — а ще хто? Вісімнадцять верст до станції — це тобі не іграшки, це тобі не сім до полустанка. Вийдеш, бувало, за Кармазинівку, станеш посеред степу, а навкруги темнота, а навкруги багно, тільки вовків і бракує. Та йти треба, і йдеш. Ідеш, аж поки заблимають десь огні й загавкають собаки. Не було тоді супутників!.. А тепер? Тепер вагонів з два набереться людей, і так кожного дня. Тепер одних робітників їздить не менш, як чоловіка із вісімдесят, Тепер не той час!

Степан Трохимович підвівся, забрав з землі кошика й далі заступав до Кармазинівки. Він не поспішав: переконавшись, що йому й на цей раз не пощастить наздогнати подорожників (і підводи, і групи робітників давно вже зникли з очей старого коваля), він пішов поволі. Пішов поволі й тому, що поспішати йому не треба було, й з якихось інших причин: завтра на роботу не виходити, а дома, коли й повернеться щось зробити, то все одно тягнись по каганець, бо дні тепер не ті, і сонця на своєму дворіщі, приїхавши з заводу, не застанеш.

Степ посувався назад, на синьому небі заметушилися поки що неясні зірки, полустанок зовсім зник з очей. Дорога вужчала, і вже вирисовувались силуети вітряків. Скоро Степан Трохимович входив у село. Назустріч йому вийшла телиця й замукала до нього. Старий коваль, упізнавши в ній Онуччину (про Онучку див. далі), ніжно одігнав її кошиком і звернув на свою вулицю.

...Що треба сьогодні зробити? Треба нарубати хмизу, перенести решту снопів до клуні, ну й, врешті, написати листа до Ванька. Правда, від нього щось довгенько ні

слуху ні духу, але на те ж він і відповідальний робітник! Треба відповісти й Мар'янці: треба, щоб приїхали до Кармазинівки, а то й справді чортзна-що: і онуки єсть, і не бачиш їх. Особливо приємно було б похвалитися доньчиними малятами. Та й сином та донькою не гріх було б попишатися: таких дітей в Кармазинівці не знайдеш! І не тільки попишатися, але декому і носа втерти. Степан Трохимович добре знає думки своїх ворогів (в кого їх нема: ворогів?), вороги напевно думають, що його діти рішуче від нього відцуралися. А хіба це так?

...Що ж завтра треба зробити? Завтра треба причепурити Маньчине помешкання і підложити їй свіжої соломи. Треба сходити до сільради й поговорити з приводу податку: Степанові Трохимовичу здається, що писар трохи приписав йому. Треба... А втім, ранок від вечора мудріший і завтра буде видніше, де бракуватиме його рук чи то його ж таки голови.

Старий коваль підходив до свого двору. Ставши біля воріт оглянув хазяйновитим оком паркан (нещодавно хтось вирвав одну дошку і тепер на місці старої стояла нова), кинув погляд на свій чепурненький будинок й одчинив хвіртку. Жучок, низенький собака, кинувся до нього із дзвінкою собачою брехнею, але, пізнавши господаря, радісно заверещав і, вимахуючи хвостом, став підскакувати й ловити в свої собачі поцілунки руки Степана Трохимовича.

— Почекай, Жучку, почекай! Зараз винесу їсти! — сказав Степан Трохимович і ласкаво потріпав собаку по спині: в голосі старого коваля, як і завжди, бринів спокій урівноваженої й цілком задоволеної життям людини.

На ганкові Степан Трохимович на мить затримався: зиркнув на синє зоряне небо (мовляв, чому це нема молодика?), оглянув дворище й тільки тоді пішов до хати. Йому й на думку не спадало, що завтрашній день несе йому надзвичайні турботи, турботи, що їх він ніколи не знав і що віднині не раз розріжуть йому серце вогнем неможливого болю.

II

З у с т р і ч з Я в д о х о ю Г а р а с и м і в н о ю.

К о р о т е н ь к а р о з м о в а. С т а р и й к о в а л ь
в в а ж а є с е б е з а р е в о л ю ц і о н е р а.

Я в д о х а Г а р а с и м і в н а і н ф о р м у є
ч о л о в і к а, щ о з а х о д и в К л і щ.

С т е п а н Т р о х и м о в и ч д у м а є

п р о К л і щ а. На порозі старого коваля зустріла Явдоха Гарасимівна. Зустріла так, як багато років до того зустрічала: витираючи рукавом губи й тут же поправляючи скатертину на столі.

— А я вже думала, що ти в городі заночував, — сказала вона. — Чого ж це так пізенько? Сусідові хлопці давно прийшли.

— Та то ж хлопці! — посміхнувся старий коваль і положив кошика на лаву. — Хіба й досі визнаєш мене за парубка?

— Парубок не парубок, а на вечорниці, мабуть, і зараз пішов би... — Явдоха

Гарасимівна трохи помовчала й запитала: — Борщ будеш їсти?

— А звісно, насипай!

Степан Трохимович скинув з себе робочий одяг, взяв у скрині сорочку та штани й надяг їх. Далі підійшов до вимивальника й вимив собі добре руки. Потім він сів до столу.

За столом старі розповідали один одному новини: коваль — новини заводські, ковалиха — новини сільські. Більш говорила Явдоха Гарасимівна. Говорила вона лагідно й хороше і саме так, як хотілося Степанові Трохимовичу. Дійшовши, наприклад, до інформації про настрої серед деяких селян, жінка з обуренням відзначала тих людей, яким не до смаку сучасний радянський лад.

— Так, так! — підтакував старий коваль. Йому приємно було, що не тільки він, але й Явдоха Гарасимівна дещо знає з більшовицької політики й ніколи його не оскандалить темним невіглаством, — його, людину, так би мовити, революційно-позапартійну.

За революціонера старий коваль завжди себе вважав. Правда, великих заслуг за собою він ніколи не знав, але чи ж не він, скажім, в тому ж таки 905-му році виходив на барикади? Чи ж не він демонстрував зі своїми товаришами по вулицях стривоженого міста? Правда, на барикадах йому не прийшлося битись (в той день сутички не було, а на другий — він поїхав до Кармазинівки), але чи ж не його потім тягали по поліційних участках?

Те ж саме можна сказати й про 917-й рік: більшовиком він не був (просто мало був поінформований), не брав активної участі в громадянській війні (власне — з гвинтівкою, скажім), але чи ж співчував він хоч би тим же соціал-зрадникам? Ніколи! Щодо білої гвардії, то він її також ненавидів, як і ті ж таки комуністи. Словом, хай син не гримає на нього: це нічого не значить, що Степан Трохимович не належить до партії: можна й поза партією бути справжнім революціонером!

Явдоха Гарасимівна прийняла миску з борщем і поставила тарілку з м'ясом. Упоравшись і з другою стравою, старий коваль запив все це водою, розправив сивого вуса, пригладив долонею волосинки на своїй лисій голові й сказав:

— Ну, а тепер підемо й нарубаємо хмизу... Як гадаєш, Явдохо: хватить на місяць?

— На місяць хватить, — сказала ковалиха, — а от на другий — треба шукати. Онучка обіцяв, та от не знаю, чи виконає свою обіцянку.

— Онучка виконає! — упевнено заявив Степан Трохимович і, зібравши до Жучкового черепка кісточки та шматки покусаного хліба, наливши туди ж таки трохи борщу, вийшов у сіни.

На дворі Степан Трохимович все виконав, що загадав собі, йдучи з полустанка: переніс решту снопів до клуні, нарубав хмизу, зазирнув до Маньки й підложив їй свіжої соломи. Залишилося написати листа до сина й відповісти доньці.

Коли Степан Трохимович сів до столу писати листа синові, Явдоха Гарасимівна, що в цей час поралась біля ліжка, раптом повернулася до чоловіка й сказала:

— От пам'ять: зовсім вискочило з голови! Приходив до тебе Кліщ. Має про щось з тобою поговорити.

— Кажеш, заходив Кліщ? — одриваючись од листа, здивовано спитав коваль.

— Говорив, що якісь діла важливі, — далі інформувала Явдоха Гарасимівна. — Прохав, щоб ти не відлучався зранку, бо він саме зранку забіжить.

— Гм! — здвигнув плечима Степан Трохимович і, не розв'язавши питання, чого б до нього міг завтра завітати Кліщ, знову зарипів старим іржавим пером.

Листа синові він і справді написав. Що ж до відповіді дочці Мар'янці, то цю відповідь старий коваль так і не розпочав. Річ у тому, що думка про Кліща застряла йому в голові (чого б він міг завітати до нього), і він ніяк не міг одігнати її від себе. Він вже й лисину свою потирав долонею, він вже й нервово спльовував кілька разів, — ніщо не допомагало, і завтрашній гість все-таки стояв перед його очима.

Чи мав рацію Степан Трохимович так багато і, можна сказати, без діла думати про Кліща?.. Як би його відповісти: і мав, і не мав. Чому мав? А тому мав, що Кліщ ні з ким здря не зустрічався, а коли зустрічався, то обов'язково, щоб довго і в'їдливо говорити про якісь неприємні речі. Чому не мав? А тому, що які ж за ковалем числяться гріхи, хиби чи то промахи? Податок він вносить акуратно, врожай, підсвинка й курей законтрактував, із землеміром ніяких у нього непорозумінь. Він, можна сказати, ні з ким не мав на селі сутичок, в нього ніколи не було непорозумінь і з місцевим комсомолом, як і, скажім, з місцевою сільрадою. За виключенням хіба ідеологічно підозрілих громадян, все село його поважало: поважало й за його дітей — комуністів, поважало й незалежно від них, бо старішого робітника в Кармазинівці не було, ніхто б не найшов людину й з такими революційно витриманими поглядами. Власне, чого ж турбуватися?.. Нарешті, що йому Кліщ, старому робітникові, складовому елементові тієї диктатури, яка царює зараз на 1/6 всієї земної кулі? Гм!

А втім, такі міркування забігали надто далеко в сторону від фактичного етапу речей, і Степан Трохимович, упіймавши себе на цій же таки "далекій стороні", остаточно засоромився: складалося таке враження, що він і справді почував себе в чомусь винним, — головне, складалося враження, що він боїться Кліща.

— Тьфу! — навіть сплюнув з досади Степан Трохимович і попрямував до ліжка.

— Що ти там кажеш, Стьопо? — не дочула Явдоха Гарасимівна: вона давно вже улаштувалась на печі.

— Та то я про своє! — сказав старий коваль. — Хотів був оце написати Мар'янці листа, а воно ніяк не виходить: мабуть, стомився трохи.

— А ти встань раненько, тоді й напишеш! — ковалиха помовчала, посунула на себе рядно й, зітхнувши, промовила: — Біда з цими дітьми: ти його ростиш, ти за ним побиваєшся, а воно виросло, розправило крильця — та тільки й бачили!

— Ну, як же! Не сидіти ж їм з нами та слухати наших казок? Їм і без наших казок чимало клопоту. Хіба ти за своєї молодості дуже інтересувалась батьками? Га?

Але, коли правду говорити, Степан Трохимович все-таки трохи ображався на своїх дітей. І справді: Ванько вже місяців з дев'ять не пише, Мар'яна хоч і пише, але чому ж їй не приїхати на якийсь тиждень до нього? Партійні справи не дозволяють? Та хіба, крім партійних справ, і нема вже життя? Працювати, звичайно, треба на совість, але

хіба так-таки все й переробиш? Та й те сказати: зараз час мирний, ворогів знищили, диктатуру закріплюємо, — можна б уже й у садочку посидіти й з самоварчиком погуляти... Старий коваль згадав свою гітару.

— Так заморочив голову цими листами, — сказав він, погасивши лампу й лягаючи на кровать, — що й забув на гітарі пограти.

Степан Трохимович звичайно звернувся до своєї дружини, але вона його не чула: Явдоха Гарасимівна, повернувшись на лівий бік, уже спала тихим сном старої роботящої людини: на печі чути було її легенький хропіт.

Тепер може заснути й Степан Трохимович, заснути після хоч і звичайної, але все-таки важкої роботи на заводі. Правда, Степан Трохимович довго не буде спати (старечий сон чуткий і коротенький), але, прокинувшись, він і не підведеться одразу: забере з кишені люльку, наб'є її доморощеним тютюном, черкне сірника й запихкає. Пихкати він довго не буде: він дуже мало і рідко палить (до того ж Явдоха Гарасимівна може прокинутись), а покінчивши з тютюном, положить люльку на лаву й якісь півгодини дивитиметься у вікно, що в ньому стоятимуть передранкові зорі синього осіннього неба.

Степан Трохимович позіхнув. Очей своїх він ще не заплющував, а в кімнаті була така непрониклива темрява, що його зрінки ніяк не могли найти точки опертя. Тільки багато пізніш збоку замаячила темно-синя пляма правого вікна й нарешті проясніло. Раптом скло розрізала срібна полоса метеора й на дворі дзвінко загавкав Жучок.

"Хто це там вовтузиться біля паркану?" — подумав Степан Трохимович і тут же відчув, що сон вже переносить його у свої фантастичні володіння і що його думки ширяють уже поза межами реального світу.

III

Д о с в і т н і й г і с т ь і й о г о з о в н і ш н і с т ь .

П р о щ о г о в о р и л и . Р а п т о в е з а п и т а н н я

п р о к о л е к т и в і з а ц і ю й р о з м о в а п р о

к о м у н у , "щ о с т р о ї т ь с я". Ч о г о

з а х о д и в г р о м а д я н и н О н у ч к а? На дворі стояла глуха передранкова ніч. Ще навіть не по всіх хатах блимали вранішні каганці, ще Явдоха Гарасимівна тільки-но розпочала поратись біля печі, а Степан Трохимович ще навіть не розплющував очей, — ще час був надзвичайно ранній, як хвіртка ковалевого двору перелякано рипнула й до Степана Трохимовича завітав гість.

Обережно ступаючи, він підійшов до вікна й зазирнув до кімнати. При світлі каганця, яке, прорвавшись на свіже повітря, лягло полосою біля призьби, ця досвітня людина рельєфно виступала всіма деталями своєї постаті.

Це був сажений і важкий (пудів на вісім) чоловік. Одяг він мав у всякому разі не сільський: на нім був піджак, жилет і навіть щось подібне до краватки. На голові йому лежала млинцем кепі, штани навипуск кінчалися щиблетами. Задом — спиною й плечима — він справляв гнітюче враження: мовляв, потріпотіти в руках цієї людини — значить навіки розпрощатися зі світом білим. Але коли б у коло зору спостерігача

попало чолов'ягине обличчя, він раптом змінив би свою думку й про його зад. Спостерігач навіть усміхнувся б: обличчя важкої досвітньої людини, по-перше, нагадувало писок зовсім не страшної йоркширської свині (той же кирпатий ніс, ті ж безцвітні, тупі й маленькі очі), по-друге, воно страшенно подібне було до обличчя найлюб'язнішого із усіх начисто голених лакеїв.

Чолов'яга обережно постукав у вікно.

— Там хтось до нас прийшов! — сказала Явдоха Гарасимівна, розштовхуючи сонного Степана Трохимовича.

— Як ти кажеш, Явдохо? — озвався нарешті старий коваль: він так за день підтоптався, що й справді спав здоровим молодим сном.

— Кажу, хтось у вікно стукає!

— Ага! У вікно стукає! Я зараз! — Степан Трохимович підвівся, почухав собі під пахвою і тільки тоді заступав до вікна. Згадавши, що сьогодні до нього мусить зайти Кліщ, і думаючи, що це саме Кліщ і прийшов, коваль потер собі пальцями лисину й не зовсім ввічливо запитав: — Хто там такий?

— Та це я, Степане Трохимовичу! — мало не дискантом відповів знадвору сажений чолов'яга.

— Он бач хто! — позіхнув Степан Трохимович, звертаючись до жінки: — Це Онучка прийшов.

— То йди запрошуй до кімнати! — сказала ковалиха й посунула рогачем горщика.

За мить Онучка вже стояв серед кімнати й посміхався своїми тупими йоркширськими очима. Зі всіх його рухів видно було, що він дуже поважає старого коваля і з не меншою (у всякому разі) повагою ставиться й до ковалихи. Степанові Трохимовичу він люб'язно потиснув руку ще на порозі, Явдосі Гарасимівні — зайшовши до хати.

— Що ж це ви так раненько завітали до нас? — спитала ковалиха, прибираючи з лави якусь миску й даючи місце гостеві.

— Та, бачите, не спиться: все турбуєшся за громадські діла, — відказав тим же таки дискантом (цей дискант, до речі, ніяк не в'язався з восьмипудовою бухтею) громадянин Онучка.

— Ма'ть, готуєтесь до хлібозаготівель?

— Де вже тут готуватися, — заперечила бухтя. — Тут треба збирати, а не готуватися. Це вам не дев'ятнадцятий рік! Тоді держава заготувала, коли не помиляюсь, всього-на-всього вісімнадцять мільйонів центнерів, а тепер одного посівматеріалу мусимо мати не менш.

— То ви вірно говорите! — погодилася за Степана Трохимовича Явдоха Гарасимівна й, побачивши, що коваль вийняв зі скрині кисета, сказала: — Та покинь ти, Стьопо, свою люльку!

— Я, Дуню, у двері попихкаю! — заперечив Степан Трохимович і, ще раз солодко позіхаючи, звернувся до Онучки: — Що ж тут у вас, Пилипе Гордійовичу, новенького чути? Я ж, знаєте, більше на заводі, та й за всіма новинами не встежиш!

Онучка шоколадно посміхнувся своїми тупими йоркширськими очима й сказав:

— Та де там вам, Степане Трохимовичу, до наших сільських дрібниць: вам не легко й з заводськими справами впоратись!.. Які ж тут у нас новини? Краще говоріть ви, що там у вас, на заводі робиться. До города, як вам відомо, я тепер не дуже вчащаю, а з газетки хіба все добереш? Рідко й до вас заходю. Частіш ходив би, — може, дещо й знав би, але ходить совість не дозволяє: людина, думаєш, якийсь день дістала для відпочинку, а ти їй і тут заважаєш.

— То ви зовсім даремно кажете, Пилипе Гордійовичу! — заперечив Степан Трохимович, через щілину пускаючи дим у сіни й покручуючи свого сивого вуса. — Я вам завжди дуже радий.

Онучка з задоволенням посміхнувся. Він забрав з лави кухлика й, підійшовши до цеберки, сьорбнув трохи води.

— В городі нічого не чути про колективізацію? — раптом спитав він, і тепер в його очах промайнула вже не тільки сторожка зацікавленість, але й хитринка людини далеко не тупої.

— Особливого нічого не чув, — відказав старий коваль. — А що таке?

— Наші тут щось заметушилися. Хочуть комуну строїти. Отож я й думаю: чи не прийшла якась директива з центру.

— Кажете, директива з центру. Гм! — і Степан Трохимович здвигнув плечима.

На заводі Степан Трохимович, можна сказати, кожного дня чує про всякі такі серйозні справи, зосібна немало він чув і про колективізацію, але щоб про якусь там нову директиву, то таких розмов начебто й не було. Може, цю директиву ще не розголошено? Так тоді б, скажім, діти йому написали. Очевидно, тут щось не так. Або наші сільські активісти помиляються, або могло бути, що й сам Пилип Гордійович чогось не дочув.

— А як на мою думку, — раптом сказала Явдоха Гарасимівна, — так тут і директиви не треба... Хіба ти, старий, не пам'ятаєш, що Мар'янка писала? — Жінка витерла рукавом губи й промовила: — Писала вона, Пилипе Гордійовичу, так: стройте, говорить, комуну почім попало, а Совіцька власть допоможе, а батькові, говорить, соромно, що й досі не вжив заходів.

— Та де там уже мені старому! — махнув рукою коваль. — Якби ж я був спеціальною людиною, то, може, якось і допоміг би, а так хіба знайдеш час?

— Це ви цілком вірно говорите! — погодився Онучка й тут же, звертаючись до Явдохи Гарасимівни, сказав: — А що от до вашої думки, то ви помиляєтесь. Конешно, комуну можна строїти й без директиви, но тут вопрос іде касательно наших людей. Темнота, знаєте, неможжна, і ніяк не можна припустити, щоб вони ото самі додумались.

— То хто й зна! — посумнилася ковалиха й посунула до печі другого горщика.

Темнота на селі, звичайно, величенька, про це Явдосі Гарасимівні навіть говорити не приходитьсь. Рівняти селян, скажім, до Пилипа Гордійовича чи то до Степана Трохимовича теж не можна. Але й з другого боку ніколи не слід перебільшувати:

додуматись до комуни більш як за десять років революції — справа дуже і дуже неважка.

— А хіба я що кажу? Я касательно політичної сторони діла, — крутнувся був Онучка. — Ви це, конешно, маєте рацію говорити, бо люди дійсно підросли. Та справа ходить не про це: як відомо всім громадянам, ще на XV з'їзді партії, себто в 27-му році, була постанова про посилення колективізації. Ця сурйозна постанова дуже допомогла бідному народу. Но от тепер мене й інтересує: чи нема якоїсь нової постанови?

Степан Трохимович раптом закашлявся: Онуччина блискуча поінформованість у так би мовити партійній хронології й його начитаність у постановах різних з'їздів та пленумів Центрального Комітету, — все це приголомшувало старого коваля, й у таких випадках він завжди почував себе ніяково. Звичайно, Ванько чи то Мар'янка заткнули б за пояс десяткох таких собі Онучок, але непогано було б, коли б і він трохи підкувався. Все ж таки Степан Трохимович старий робітник, — можна сказати патріарх робітничий (так жартуючи назвав його колись Ванько), а що таке Пилип Гордійович? Людина доволі освічена? Вірно! За Радянської влади ні разу не проштрафився? Теж вірно: інакше йому, скажім, не доручали б заготовлювати хліб. Степан Трохимович навіть знає, що в Онуччиному будинкові розвішано по стінах портрети Леніна та інших вождів революції. Але ніяк він не може забути, що хоч Онучка і дрібний, а все-таки колишній к р а м а р. І не забуваючи цього, Степан Трохимович не хоче й пробачити собі такої перемоги над ним Пилипа Гордійовича.

— Нової постанови, мабуть, нема! — навімання вирвалося нарешті збентеженому ковалеві.

— Почім ти знаєш, що нема? — сказала Явдоха Гарасимівна: вона не помітила тієї ніяковості, що в ній почував себе Степан Трохимович.

Але Онучка, побачивши, що з коваля ніяких партійних новин, не вивудиш, перевів розмову на іншу тему.

— Та, мабуть-таки, й дійсно нема. Це, напевне, местна ініціатива. — Онучка позіхнув, машинально перехрестив рота, й сказав: — Що ж це ваших діток давно не видно? Мабуть, діла не дозволяють приїхати?

— Діла не дозволяють! — заметушився Степан Трохимович: ця тема, була багато зручніша, і в ній він почував себе, як риба в воді.

Розпочалася жвава, цікава й повнокровна розмова. Говорили вони довго. Говорили й про те, й про інше. І тільки тоді скинулись, коли вікно взялося темною синьою й світанок рішуче погасив каганця.

...Чого, власне, прийшов так раненько до Степана Трохимовича громадянин Онучка? Чи, може, він кожного дня удосвіта вчащає до нього? Нічого подібного. Очевидно, і справді щось трапилось незвичайне. Саме те, що трапилось, якимось і тривожило сторожкого Онучку. Коли б на місці коваля й ковалихи була б цього ранку якась спостережливіша людина, вона б, мабуть, найшла й причину Онуччиній тривоги. Та й справді: говорив Пилип Гордійович про ковалят багато більш, ніж про ту комуно, що "строїлась", але невже-таки його саме ковалята й цікавили? Виходячи за ворота й

потискуючи ковалеві руку, Онучка раптом кинув:

— До речі: знаєте, хто хороводить по часті устроювання комуни?

— Хто ж такий? — поцікавився Степан Трохимович, попихкуючи димком у свіже повітря бадьорого осіннього ранку.

— Та той же таки Кліщ! — Онучка так подивився зверху вниз на низенького коваля, наче він, Онучка, буквально нічого не второпає. Потім він здвигнув плечима й сказав вкрадливим голосом: — Я знаю, що ви дуже поважаєте Кліща, а я й сам прихильний до нього. Справа от тільки з середнячками: недолюблюють вони його — та й квит!

Степан Трохимович хотів був сказати Пилипові Гордійовичу, що великої поваги він ніколи не відчував до Кліща (цього, проте, ніяк не міг не помітити й сам Пилип Гордійович), але, згадавши, що не більш, як за годину, він матиме побачення з Кліщем, враз осікся й промовив не те, що думав:

— Та хто його знає: може, й зовсім даремно недолюблюють. Він чоловік непоганий.

В тупих йоркширських очах Пилипа Гордійовича знову заметушилася хитринка.

— Звісно, непоганий! — мало не скрикнув він своїм, верескливим дискантом. — Хіба я кажу, що поганий, — Боже борони! — І Онучка, щоб Степан Трохимович не подумав, що він, Пилип Гордійович, недолюблює Кліща, ще на чверть години затримав старого коваля біля хвіртки.

Словом, розійшлися вони, коли вже на заході займалася осіння рожева зоря, коли десь рипіли вже вуличні журавлі й невгамовні півні раз у раз злітали на тини, побідно та голосно кукурікаючи, — розійшлися тоді, коли з дворів замукали корови й заагейкали пастушки, — коли, словом, село збиралося по-справжньому розпочинати день.

— Про яку це він говорив комуну? — спитав Степан Трохимович, підходячи до Явдохи Гарасимівни: вона вже стояла надворі й годувала курей. — Ти нічого не чула?

— Балачок нібито ніде не було! — сказала ковалиха. — А ти чого турбуєшся? Хай собі улаштовуються на здоровля.

Степан Трохимович здвигнув плечима: ще б пак не на здоровля! Хіба він не розуміє, що це дуже й дуже добра справа?

Він навіть розуміє, що майбутня комуна непоганого собі й верховода підбрала: саме такого їй і треба було. Його тільки цікавить, яким чином все це пов'язати з бажанням Кліща сьогодні побачитися з ним? Чи, може, тут ніякого зв'язку немає? Навряд: надто вже красномовно одно з одним збігається... А втім, почекаємо: свого часу все виясниться.

Степан Трохимович оглянув хазяйновитим оком своє дворище й пішов до сажу подивитись на підсвинка.

IV

Степан Трохимович грає на
шестиструнній гітарі. Заходить
Кліщ. Однак хто ж такий був Кліщ?
Чим стривожив він старого коваля?

Степан Трохимович дивиться

на золоту білоногу березу. Кліщ зайшов багато пізніше, як обіцяв: він зайшов, по обіді. Степан Трохимович, власне, вже й забув про нього. Вранці, почистивши саж, він взявся за снопи й дві години помахав ціпом (хоч він і був у супрязі з сусідою Мотузкою, але не на молотьбу: півтори десятини давали не більш, як сорок — сорок п'ять пудів, і, отже, не було сенсу тягатись до молотарки). Пізніше він допомагав Явдосі Гарасимівні докопувати картоплю. Потім його покликав до тину Мотузка й радились про коней: Мотузці потрібні були гроші, і він хотів одного коня продати: саме старого.

— Ні, ти вже не продавай! — сказав Степан Трохимович. — Однією конякою ми не справимось, а собі я все-таки не думаю купувати: мороки й так доволі.

— Та я й сам бачу, що воно не зовсім зручно виходить, — погодився Мотузка. — Проте не можна й не продати: повірте, аж кричить — грошей треба.

— Що ж його робити? — замислився старий коваль і тут же скинувся: — Ти, мабуть, все-таки підожди: спробую дістати на заводі аванса.

Проти такої постави питання Мотузка не мав що сказати, й тому розмова хутко увірвалася. Потім надійшов обід.

Пообідавши, Степан Трохимович зняв із гвіздка свою шестиструнну гітару, пішов у садок (день і сьогодні був чудовий), сів напроти ковалихи, що, зібравши кислиці, обмивала їх на сушіння, й почав награвати пісень. Власне, не пісень, а старовинних російських романсів, що їх він вивчив з грамофона — (грамофон уже давно зіпсувався й лежав тепер на горищі). Старий коваль якраз співав своїм тихим старечим голосом (під акомпанемент, звичайно, своєї шестиструнної гітари) "Не искушай меня без нужды", коли з-за хліва вийшов Кліщ і, кинувши "драстуйте", попрямував до золотої (пожовкле листя) альтанки. Степан Трохимович положив на стіл гітару й, як тільки Кліщ підійшов, сказав:

— Сідайте, будь ласка! Сідайте!.. Може, ти нам чайку даси? — звернувся він до ковалихи.

— А чому ж не дати? — одказала Явдоха Гарасимівна і підвелася з лави.

— Та спасибі! Я... не звиклий до чаю! — кинув Кліщ.

Але Явдоха Гарасимівна уже ступила з альтанки: вона була дуже симпатичною господаркою й все-таки хотіла вгостити Кліща.

— Чого там не звикли, — сказала вона, на мить повертаючись і поправляючи фартух з кислицями. — Хіба до нього довго звикати?

— Приготуй, Явдохо, приготуй! — підбадьорив її Степан Трохимович і, звернувшись до гостя, примовив: — Такий у мене, знаєте, порядок: як наскочив хто на готовенький самовар, обов'язково заставляю випити. Хоч шклянку, а випий!

Степан Трохимович говорив неправду. Гостинністю своєю він справді не поступався перед дружиною, але щодо готовенького самовара, то це було трохи не так: вода в самоварі була вже холоднувата, і Явдоха Гарасимівна мусила його знову роздмухати чоботом. Степан Трохимович просто хотів придобритись до Кліща, хоч цього цілком і не

усвідомлював...

...Однак хто ж такий був Кліщ? Що це була за людина, що так чи інакше, більш чи менш, але безперечно тривожила Степана Трохимовича? Великий хоч би й сільський урядовець, член партії (треба мати на увазі, що коваль все-таки був позапартійний)? Демобілізований, скажім, червоноармієць чи, може, заводський робітник? Ні, ні, ні! Так, може, великий горлань і забіяка, яких можна зустріти на селі і для яких нема і ні суду, ні закону? Теж ні!

Це був звичайнісінький собі (низенький, трохи горбатий, нижчий навіть за Степана Трохимовича) чоловічок, який жодної посади не посідав, до партії не належав, в Червоній Армії не був, на заводі не працював і говорив тихеньким і до того ж лагідним голосом. Щоправда, в цьому голосі завжди звучала якась неприємна глумлива нотка, але він її ніде й ніколи не підкреслював. Власне найбільш за все тривожили Кліщевих співбесідників його, Кліщеві, очі: в них було стільки природного розуму й проникливості, що, здавалося, вони тебе пронизують наскрізь. Неприємно було й те, що він завжди ставив запитання, так би мовити, "єзуїтською мовою" (здається, Онуччин вираз): хватко, несподівано й одрізаючи всі шляхи до виверток. І хоч він і не посідав жодної урядової посади, — він не тільки був у курсі всіх справ Кармазинівського громадського життя, але й по-своєму (ніяк не причепишся!) крізь втручався, так що його вважали за фактичного голову сільради. Він не був у партії, але його брали за партійця, бо його втручання в місцеві справи носило характер глибоко партійний, за що, до речі, супротивники партії його просто ненавиділи. Він не був забіякою, але всі горлані одразу стихали, коли Кліщ розпочинав говорити своїм тихим, лагідним голосом, і його все-таки вважали за найбільшого і найстрашнішого забіяку. Він, нарешті, ніколи не був головою комнезаму, але ніхто на селі не сумнівався, що саме він і є справжній проводир місцевої бідноти. Це останнє ставило його на реальний міцний ґрунт і за його невгамовної вдачі робило його для відповідних осіб і справді небезпечним. Треба до того ж сказати, що хоч він ніколи й не був у Червоній Армії, але за часів громадянської війни на території білих завжди ховався в запіллі і навіть дістав колись від гайдамаків тридцять ударів шомполами по голій спині.

Чому Кліщ досі не вступив до партії: й не займав жодної з урядових посад? До партії він не вступив, очевидно, тому, що в Кармазинівці не було жодного партійця і ніхто його не міг рекомендувати районному комітетові, якому не завжди видно всіх людей району. Що ж до посади, то, це вже секрет самого Кліща: можливо, він помилково вважав, що, так би мовити, збоку зручніш діяти; можливо, були й якісь інші причини. У всякому разі, хоч і по-своєму, але він досить-таки енергійно діяв. І тому Степан Трохимович, думаючи про свою зустріч з ним, зовсім не даремно перебирав в умі і податки, й землеміра, й контрактацію. Тим паче не даремно, що для Кліща не було поважних людей: він поводився зі всіма однаково, чим, до речі, незадоволені були навіть деякі незаможники.

— Так ото ж я збирався зайти до вас, — розпочав Кліщ, пощипуючи пальцями руду борідку й спідлоба поглядаючи на коваля своїми проникливими і на подив (борідка ж

руда) чорними, як терен, очима, — вранці збирався!

— Та знаю, — кинув Степан Трохимович. — Чув. Явдоха Гарасимівна казала.

— Так ото ж, бачите, деякі справи затримали. Не вдалося вранці. — Кліщ помовчав і раптом сказав вкрадливим (так лис приблизно ходить) голосом: — Та вам, мабуть, і не до мене було.

— Чому ж не до вас? — сказав здивований коваль. — Я сьогодні, можна сказати, цілком вільний був.

— Ну, тоді я, мабуть, помилився. — Кліщ знову пощипав свою руду борідку й ніби між іншим кинув: — Думав, знаєте, так: Онучка — людина ділова і здря не займає часу.

Степанові Трохимовичу стало якось не по собі. Він знав, що від Кліща найменша, найдрібніша подія не сховається, він навіть припускав, що Кліщеві вже відомо, що у нього був Онучка, — не по собі стало тому, що Кліщ з г а д а в (саме з г а д а в!) це побачення, бо, по-перше, Кліщ нічого здря не згадував, а по-друге, хоч Онучка й був цілком легальною людиною на селі, але належав до тієї категорії громадян, які, як це відомо було ковалеві, у Кліща були "на приміті".

— Та які там у нас могли бути ділові розмови! — наче виправдовуючись, сказав Степан Трохимович і поправив стрічку на комірці своєї "малоросійської" сорочки. — Так собі балачки: про моїх дітей та внучат тощо.

— Хіба ж я вас випитую? — сказав Кліщ. — Яке мені діло? Ви людина заводська, стара й досвідчена, знаєте всім ціну, знаєте й Онучці. Треба й те сказати, що ваші діти партійні, так що тут не вийде помилки.

— Та яка ж тут помилка може вийти? Звісно, не вийде, — повеселішав від компліменту старий коваль і промовив: — Може, підемо до хати? Га?

— Та спасибі, — подякував Кліщ. — Я, бачте, прийшов до вас по ділу. Єсть сурйозна справа.

Степанові Трохимовичу знову стало не по собі: виходить, до головного ще не домовились? От в'їдлива людина: тягне, тягне, можна сказати, всі тобі жили витягне.

— Справа така, — сказав Кліщ. — Надумав я ще раз взятися за Кармазинівку.

— Чув, чув! — підхопив Степан Трохимович. — Чув, що збираєтесь строїти комуноу.

Кліщ скрутив цигарку, запалив її й, махнувши рукою, промовив:

— Яка там комуна! До комуни ще далеко. Ходить про те, щоб хоч поганеньку артіль збити... Якесь прокляте село: від кулацької агітації життя нема тобі. Ото, як пам'ятаєте, два роки тому був союз у нас. Розпався. Взявся за другий — і другий розпався. В чім діло? По селах, що далі від города, все тобі є: і сози, і артіль, і комуни, а тут під боком у вищих органів — і хоч би один тобі поганенький колектив. В чім діло? Спекуляції багато? Правильно! Кулак голову підняв? Можливо. Але ж бідноті від того не легше?... Вірно я говорю чи, може, я помиляюсь? (Тут Кліщ показав на свої обідрані коліна). Отож я й надумав...

Гість зупинився й, спрямувавши той же таки свій проникливий чорний погляд прямо в очі Степана Трохимовича, сказав:

— Вийшла ошибка, Степане Трохимовичу. Промахнулась Совіцька власть. Себто не

та, що нагорі, а та, що внизу, — то їсть наша Кармазинівська. Що ж виходить тепер? А виходить діло таке, що самотужки нічого з кулаком не зробиш. Треба когось пригласити. І тим болі треба присогласити робочих, що хіба ж вони за горами? Під боком, можна сказати!.. Вірно я говорю чи, може, я помиляюсь?

— Як так помиляєтесь? Це ви цілком вірно говорите! — Степан Трохимович навіть зітхнув з полегшенням: — Завод під боком, його й треба закликати на допомогу.

— От бачите: виходить, що я не помиляюсь, — підкреслив Кліщ. — Так ото ж ми й вирішили... Вирішили так, як Совіцька власть писала по газетках: хоч як ти не крутись, а без шефа не обійдешся! Вибирайте, говорить Совіцька власть, старих робітників на цюю должность, щоб вони нас зв'язали з заводом, а також сурйозно повели пропаганду за колектив. І тим болі просимо вас, Степане Трохимовичу, на цюю должность, — несподівано закінчив Кліщ, — що у вас діти партейні, а таких дітей у нас на селі нема.

Ця пропозиція, можна сказати, прямо-таки приголомшила старого коваля. Йому навіть піт виступив на лисині.

— Та що ви говорите? Який з мене шеф? — сказав він, виймаючи хустку й витираючи нею шию (піт виступив і на шиї). — Це вже ви, голубчику, доручіть комусь іншому. Хіба, крім мене, старого, більш нема на селі людей?

— Цього я вже не знаю. Це не моє діло. Така воля бідноти! Це я вам говорю цілком сурйозно! — Кліщ подивився кудись убік і, здвигнувши плечима, додав: — А втім, воля й ваша: можна й відмовитись. Вас ніхто не примушує. Кожному своє: один з Кліщем, другий — з Онучкою чи то з Мотузкою. Як кому нравиться.

Натяк був досить прозорий, і Степан Трохимович мусив негайно реагувати на нього.

— Та хіба ж я відмовляюсь? — сказав він. — Я ж тільки про те, що старий я й чи зумію догодити вам, — от в чому справа!

— За це не турбуйтеся! — упевнено заявив Кліщ. — Ми люди не вередливі: що зробите — за те будемо й дякувати. — Тут гість поліз у кишеню й, вийнявши якогось папірця, сказав: — Оце бамажка — вроді як договір. Прочитайте й підпишіться.

— Як ви кажете? — остаточно розгубився збитий з пантелику Степан Трохимович.

— Ось прочитайте й побачите!

— Та я ж, голубчику, без окулярів не вчитаю! — безпорадним голосом сказав старий коваль. — Ходімте до хати: там прочитаємо та й поговоримо. Треба ж...

Але тут Кліщ постановив трохи підбадьорити свою жертву. Швидкий успіх, очевидно, цілком задовольнив його.

— Ну, як вопрос розрішається без суперечок, — сказав він, простягаючи руку, — то давайте її сюди і не сумнівайтесь: це я вроді як спитаніє роблю. З бамажкою ще встигнемо, тим болі хай її ще й писар перепише: могло бути, ми такого тут накрутили, що й справді не розбереш. Одним словом, розпочинайте. Завод вам повірить і без бамажки, бо це невелике діло видати інструкції нащот шефства. — Кліщ надів картуза, зиркнув спідлоба на Степана Трохимовича й кинув: — А тепер поки що прощайте!

— Та куди ж ви так поспішаєте? — мало не скрикнув старий коваль: попавши в

Кліщеві лабети, він, однак, не губив надії переконати на свою користь свого співбесідника й таким чином вискочити з них. — Ходімте ж чайку нап'ємося!

Але гість, ще раз подякувавши за чай й заявивши, що його чекають якісь важливі справи, також хутко зник, як і з'явився.

Степан Трохимович вдарив себе об поли, почував лисину, плюнув з досади разів зо три і тільки тоді вийшов з альтанки. Він подивився розгубленими очима на найближчу золоту білоногу березу, наче й справді золота білонога береза могла йому щось порадити, й, зітхнувши, промовив:

— Як же це виходить? Га?.. Нічого не розумію!

V

Як прийняла шефство Явдоха

Гарасимівна. Прозаводські недоліки

Степана Трохимовича. З ким коваль

вирішив порадитись і що з того вийшло.

Чого досадно було

Степанові Трохимовичу? Тільки другого дня і вже вирушаючи до полустанка, Степан Трохимович (до речі, він цієї ночі дуже погано спав) розповів Явдосі Гарасимівні про свої балачки з Кліщем: вчора він був до того приголомшений несподіваною Кліщевою пропозицією, що на запитання ковалихи, чому ж Кліщ не зайшов чайку попити, відповів коротенькою фразою ("та побіг по якихось справах"), після якої непомітно й перейшов до чергового питання, так би мовити, звичайної домашньої повістки дня. Степан Трохимович (розповівши) певний був, що ковалиха принаймі висловить йому співчуття, але він, на жаль, помилився: вийшло зовсім і зовсім навпаки.

— А чому б тобі не бути їхнім шефом? — сказала Явдоха Гарасимівна. — Хіба Мар'янка не про те ж саме писала?

— Тьфу! — сплюнув розгніваний Степан Трохимович. — Ви наче змовились. Та кажу ж тобі, що...

Але коваль не договорив: до того він був обурений. Зиркнувши незадоволено на свою дружину, він схопив кошика й побіг до полустанка, вимахуючи своєю лівою рукою.

Ранок і на сьогодні був такий же чудовий, як і вчора (як і позавчора, між ін.): таке ж було ніжне небо, така ж була прозорість в тихому осінньому повітрі, також козирили кібці, погасаючи по далеких низинах. Але не зовсім такий спокійний був сьогодні Степан Трохимович. Кліщева пропозиція порушила йому душевну рівновагу: вона не те щоб обурила його (за віщо обурюватись?), а якось надзвичайно збентежила. Чому збентежила? По-перше, тому, що спіймала його, так би мовити, "на гарячому": мовляв, доки ж він, старий робітник, революціонер і батько, можна сказати, великих дітей, буде простувати шляхом "моя хата скраю", по-друге — і головне, — збентежила тому, що... що ж він, власне, буде робити?

Поважали Степана Трохимовича не тільки на селі, — його трохи поважали й на

заводі. Блискучим працівником коваля не можна було назвати, але ніхто б не ризикнув і сказати, що він працює погано. У всякому разі, він ішов по першому розряду (і в сенсі заробітку, і в сенсі уміння працювати) й прогули робив дуже й дуже рідко.

Поважали його й за те, що він мав деякі революційні заслуги: перед роковинами, скажім, 1905 року місцева заводська газета завжди зверталася до нього з проханням, щоб він дав для відповідного номера свої спогади. Степан Трохимович виконував це прохання з охотою: за два дні він приносив свої спогади і свою фотографічну карточку, так що, на перший погляд, і тут все було гаразд.

Але це тільки на перший і саме п о в е р х о в и й погляд. На заводі за ковалем були деякі, і чималі, недоліки. І що вони й справді-таки були, цього не заперечував сам Степан Трохимович. Справа в тому, що вся його громадська робота обмежувалась тими ж таки спогадами про 1905 рік. В жодній із громадських організацій він не брав жодної участі. На жодному зібранні він не виступав, та й на зібрання ходив хіба що тоді, якщо хтось із партійців о с о б и с т о запрошував його. Можна було за це гостро обвинувачувати Степана Трохимовича, себто людину, яка вважала себе за революціонера і навіть пишалася з того, що в неї діти комуністи? Формально — ні, фактично — обов'язково!

Формально:

Як і всі поїздники, себто робітники, які мешкали по суміжних з городом селах і які на завод попадали за допомогою робочого поїзда, Степан Трохимович, у своїх бажаннях виявити себе великим активістом, був до певної міри обмежений: як ти, скажім, прийдеш на зібранні, що відбувається після твоєї зміни? Не буде ж поїзд чекати тебе.

Фактично:

Але чому ж тоді, скажім, Степан Трохимович не вчащає на ті зібрання, що відбуваються на перервах? І тут йому поїзд заважає? Чому він завжди мовчить, коли обговорюють те чи інше заводське питання? Тому, що він почуває себе більш зв'язаним з селом? Так тоді на якій підставі він на селі рекомендує себе заводською людиною і дуже задоволений, коли до нього підходять там як до робітника, і навіть не припускає, щоб до нього на селі інакше й ставились? Чому, нарешті, Степан Трохимович не бере найменшої участі в жодній із громадських організацій? Ну, хоч би в тому ж антиалкогольному товаристві (Степан Трохимович спиртних напоїв зовсім не вживає)? Хіба він завжди працює мовчки й на виробництві ніколи й ні з ким не говорить? Чи, може, й тут йому поїзд заважає? Але припустім, що Степан Трохимович працює й справді в якихось виключних, нікому не відомих умовах — в умовах, що на заводі (саме на заводі!) не дають йому розгорнути свою активність. Чому ж тоді він не покаже себе на селі... чи хоч би в тому ж таки робочому поїзді? Хіба робітнича громадськість від того загубить (беремо той же скромненький приклад), що старий робітник і революціонер Степан Трохимович не на заводі завербував таку-то, таку-то кількість членів до антиалкогольного товариства, а саме на селі чи то в робочому поїзді?

Розумів все це старий коваль? Спершу не дуже: в перші роки відбудовчого періоду він, цього не добирав. Але коли по цехах громадське життя закипіло, що називається,

до відказу, Степан Трохимович не тільки все це усвідомив, але й відчув себе (принаймні трохи) винним. Що ж зробив Степан Трохимович, відчувши себе (принаймні трохи) винним? Можна сказати — нічого! Подумав, що це погано, подумав потім, що йому як старій людині можна (принаймні трохи) пробачити, й, таким чином заспокоївши (принаймні трохи) свою робітничу совість, поплив за тихою течією роками вихованих звичок. Іноді він, випадково присоромлений якимсь робітником-активістом, іноді навіть молодиком-активістом, думав, що треба щось зробити, але — і тільки: далі думок справа не посувалася. Показавши тому ж таки, скажім, молодикові-активістові свої сиві вуса й широку лисину, лаврик знову ліз, у мушлю й чекав нальоту якогось нового молодика-активіста.

Проте приймаючи ці нальоти з цілковитим, до речі, усвідомленням, що інакше й не може бути, Степан Трохимович особливої тривоги не відчував і вони його не бентежили.

Зате Кліщ його збентежив, можна сказати, надзвичайно, і не стільки тим надзвичайно, що показав, як він, Степан Трохимович, старий робітник і революціонер, далеко опинявся у хвості навіть від с е л я н и н а Кліща, скільки тим, що, відірвавшись від громадського життя, коваль ніяк не міг уявити себе в ролі шефа, попросту кажучи, не знав, що він має робити, які його обов'язки тощо. Словом, Степан Трохимович мусив себе в громадському сенсі скомпрометувати уже й на селі, а це, по-перше, дуже болюче було по його самолюбству, по-друге, його невміння налагодити зв'язок з заводом Кліщ, скажім, міг поцінити як його небажання зробити це. Себто? Себто це, у свою чергу, озброїло б проти нього Кліща і — що особливо бентежило Степана Трохимовича — мало не всю бідноту й чималу частину середняків, бо коваль добре знав, що й ці — біднота й частина середняків — думають цілком також, як і громадянин Кліщ.

"З ким же б це порадитись? — міркував Степан Трохимович, підходячи до полустанка. — З кимсь із своїх хлопців (він мав на увазі поїздників)? Так вони ж, мабуть, менш за мене знають! (Степан Трохимович, власне, й не знав, скільки в о н и знають, не відвідуючи сільських зборів). Піти до цехкому? Так там же побачиш тільки баришень, бо активісти, мабуть, на виробництві і їх навряд чи зловиш. Піти до ячейки? Знову-таки, незнайомий народ".

І тільки виходячи з вагона, Степан Трохимович розв'язав це головоломне питання: він піде до редакції заводської газети й там поговорить з тим редактором (чи як його там!), що на день роковин 1905 року приймає від нього спогади і фотографічну карточку.

Зайшов до редакції Степан Трохимович у час перерви. Зайшов, до речі, зовсім не з тим почуттям упевненості, з яким заходив зі спогадами. В кімнаті було дуже накурено й стояло, сиділо й напівлежало чимало людей. Більшість нічим не відрізнялася (зовнішньо) від Степана Трохимовича: ті ж засмальцьовані блузи, ті ж чорні обличчя і руки. Ці люди, безперечно, були такими ж робітниками, як і Степан Трохимович, тільки якихось інших цехів (завод мав тисяч двадцять, і всіх, особливо молодих, старий коваль не міг знати). Але така більшість, засмальцьована, Степана Трохимовича не цікавила, і

він став приглядатись до меншості, себто до тих, що вдягнені чистенько. Серед чистеньких він, на жаль, не знайшов потрібного йому редактора (чи як його там!). Отже, треба було чекати, коли прийде. Спершу ніхто Степана Трохимовича не помічав: до редакції завжди заходило багато народу, і коли комусь потрібна була якась справка, він сам звертався до відповідної людини. Нарешті один із чистеньких його помітив.

— Може, ви, папашо, принесли якусь замітку? — спитав чистенький, чорненький і до того ж в рогових окулярах.

— Та ні, — сказав Степан Трохимович. — Це я чекаю тут...

— Кого ж ви чекаєте? — допитувався чистенький.

— Та я чекаю отого хлопця, що... бере в мене спогади про п'ятий рік.

— А навіщо ж він вам? — знову допитувався чистенький. — Може, ви мені скажете?

— А ви ж хто, будете? — несміливо запитав Степан Трохимович і висякався.

Присутні (власне, кілька чоловік із них) раптом зареготали.

— От так робітник! — сказав один із них. — Та ще й старий робітник: не знає нового редактора.

Степан Трохимович зовсім розгубився. Коли б його, революціонера і, можна сказати, мало не першу людину на селі (сам коваль вважав себе саме за першу без всяких "мало не"), побачив в цей момент хоч би той же Кліщ, ковалевому авторитетові прийшов би безповоротний, остаточний і навіки кінець: в редакції стояв не Степан Трохимович, не поважний робітник з почуттям власної гідності, а смішний, невинувато переляканий обиватель.

— Товариші, як вам не соромно! — суворо кинув редактор і, беручи Степана Трохимовича під руку й одводячи його в куток, сказав: — Так говоріть же, папашо, чого ви прийшли?

— Бачите... така справа! — почав був несміливо старий коваль. — Живу я, значить, на селі: приїзду на завод робочим поїздом. Так от така справа... вибрали мене на селі шефом. — Степан Трохимович ще раз висякався й, не знаючи, що далі говорити, змовк.

— От і прекрасно! — сказав редактор. — Ви, мабуть, хочете в нашій газеті висвітлювати життя свого підшефного села? Це дуже хороша ідея. Ваші кореспонденції ми будемо негайно вміщувати. Будете нашим не тільки робкором, але одночасно й сількором.

— Та який з мене сількор! — почав був Степан Трохимович з надією перевести розмову в ту площину, яка його саме й цікавила, себто в площину питань такого порядку: що йому, мовляв, робити, щоб... не бути хоч поганеньким шефом. Але тут раптом перебив його чистенький редактор в рогових окулярах.

— Що ви, папашо! — сказав редактор. — Хіба сількори мусять обов'язково святі горщики ліпити?

— Воно, звичайно, так! — гублячи надію дати розмові бажаний напрямок, проти волі й бажання поплав за течією Степан Трохимович. — Воно ви вірно говорите, але я ж простий робітник, хіба я...

Тут редактор усміхнувся, поправив свої рогові окуляри, і переконавшись, що

Степан Трохимович це думає кінчати свої думки, сказав:

— А як же я? Як же я наважився бути редактором? Не сількором, п і д к р е с л ю ю, а редактором, людиною досить-таки відповідальною? Принаймні багато більш відповідальнішою, якою я вам пропоную зробитись?

— Ще б когось зрівняли з собою! — заперечив старий Коваль. — Та я ж такий собі простий робітник, можна сказати, звичайнісінький!

Степан Трохимович уже, що називається, махнув рукою на вищезгадану надію. Тепер у нього була інша турбота: він страшенно перелякався, що його "запряжуть" ще й у сількори, себто накинуть на нього ще один зовсім для нього нібито туманний і дуже подібний до першого (шефства!!) обов'язок.

Проклинаючи себе, що він зайшов до редакції, Степан Трохимович проте вирішив за всяку ціну вискочити відціля принаймні хоч без другого громадського навантаження. І тому, хоч він і був високої думки про себе і хоч вже до певної міри й акліматизувався в новому редакційному оточенні, все ж вирішив знищувати себе до кінця, себто виставляти свою особу в дуже мізерному вигляді.

Але тут чистенький редактор в рогових окулярах прийомом, проти якого спасували б всякі "тур-де-бра" і "бра-руле" (Степан Трохимович любляв циркову боротьбу і в старі часи задля неї залишався іноді в городі), — прийомом, безперечно, не із слабеньких, чистенький редактор обеззброїв Степана Трохимовича.

— Так ви кажете, що ви звичайнісінький робітник? — сказав редактор. — А хто ж такий я?

— От тобі й маєш? — промовив уже переляканий Степан Трохимович: він подумав, що редактор образився. — Хіба ж я не ціную вашої роботи? Звичайно, й ви р о б і т н и к!

— Ви мене не зрозуміли, — заперечила людина в рогових окулярах. — Я хочу сказати, що я такий же звичайнісінький робітник, як і ви, і що я тільки три місяці тому прийшов від станка. Я хочу сказати, папашо, що я працював за станком 12 років і що я такий собі висуванець — і тільки! Йдучи на редакторську посаду, доводжу до вашого відома, я стільки ж розумівся на ній, скільки й ви, йдучи на сількорівську. Ясно, папашо?

— Що ви кажете? — вирвалось Степанові Трохимовичу, і він очима, повними нерозуміння, оглянув присутніх. Але ніхто із присутніх не звертав на них уваги.

— Льонько! — раптом сказав один із робітників, кидаючи в редактора якимсь папірцем і ступаючи з кімнати. — Ти ж гляди: сьогодні мусиш обов'язково відчитатися перед моєю групою.

"Виходить, що й справді робітник: "Льонька!" — подумав здивований Степан Трохимович. Старий коваль остаточно був збентежений. Складалося таке враження, що він прилетів з Марса. Правда, його син теж десь відповідальним робітником. Але його син ніколи не носив таких окулярів і взагалі мав вигляд багато простіший, по-друге, то ж його син, а Степанові Трохимовичу здавалося, що таких синів на світі більш нема.

— Так значить, папашо, по руках! — і редактор схопив ковалеву руку. — З сьогоднішнього дня ми вас вважаємо своїм робсількором. Єсть? — і, не чекаючи згоди, редактор відповів за Степана Трохимовича: — Єсть!

Словом,, вийшов Степан Трохимович з редакції не з порадою, що йому робити, щоб... не шефствувати (власне, такої поради він і чекав), а з другим громадським навантаженням, не менш для нього нібито загадковим і, безперечно, проти волі йому нав'язаним. І що особливо бентежило старого коваля, так це те, що ніяк від цих навантажень не можна було відмовитись. По суті, він не був такий вже соромливий, безпорадний і, так би мовити, незлобивий. Не боявся він начальства, не пасував він і перед окулярами. Свого часу урядник, скажім, не раз обіцяв вислати його з Кармазинівки за зухвальство. Не піддався б він і голові сільради чи то майстрові, коли б вони наважились, так чи інакше його зачепити. Що ж до окулярів, то він, з ними за звичайних обставин почував себе досить вільно і не припустив би, щоб вони йому, скажім, нав'язували якісь обов'язки, яких він не хотів. Але як ти відмовишся від навантаження Кліщєвого, себто від навантаження свого ж брата та й до того ж такого, що говорить від імені цілої маси? Як ти не схочеш бути сількором, коли тебе примушує редактор, три місяці тому звичайний робітник... і до того ж, як виявляється (хоч і молодший), може, й розумніший за тебе?

— От морока! — почухався з досади Степан Трохимович: вже перерва кінчалася і він поспішав до цеху.

Дуже досадно було Степанові Трохимовичу. Досадно було тому, що він так нічого й не узнав з приводу шефства (щоб... не шефствувати!): досадно було тому, що, замість поінформуватись, вскочив у друге навантаження. І особливо ж досадно було Степанові Трохимовичу, що, як він не ламав голови, як він не напружив всі свої розумові сили, — йому так і не пощастило вирішити, на кого ж він мусить досадувати?

"Ех, — подумав старий коваль, — внесе нечиста, мабуть, не винесе й Пречиста!"

VI

Степан Трохимович заспокоюється.

Як він відноситься до комуни, що

"строїться". Степана Трохимовича

викликає сільрада. Про що думав

коваль, ідучи з сільським виконавцем,

а тако ж і без нього йдучи до сільбуду. Але всьому єсть межі. День, два, три, скажім, похвилюватись можна. Воно навіть трохи освіжає людину. Але довго хвилюватись — не рекомендується. Особливо ж тоді, коли хвилюється людина літня, хоч би вона й була в досить доброму, бадьорому стані.

Заспокоївся нарешті й Степан Трохимович. Власне, не те щоб заспокоївся (серце весь час тривожив якийсь біль), але, у всякому разі, збігавши до редакції й несподівано діставши там нове навантаження, він уже нікуди не бігав і тільки став обережніш проходити через заводський двір, запобігаючи зустрічі з редактором (другого дня він там його, наприклад, бачив) і з нетерпінням чекаючи того радісного моменту, коли

Кліщ забуде про своє шефство. Словом, трохи поговорили, трохи потурбувались (тим самим виконавши свій громадський обов'язок), а тепер можна й відпочити. А щоб почувати себе цілком спокійним (все ж таки за головну небезпеку править Кліщ), треба, скажім, прийшовши з заводу, не виходити на вулицю, а лягаючи спати, добре зачинити віконниці — воно тебе й не видно. Кліщ може набратись нахабства й прямо зайти до хати? А може, й не зайде — то хто й зна! Може, він уже й забув?

Саме такої струсевої політики Степан Трохимович притримувався чотири дні: з того часу, як він завітав до редакції вияснити дещо з приводу свого шефства над власним селом Кармазинівкою, минуло саме чотири дні. Всі ці чотири дні стояла добра година. На п'ятий, прийшовши з полустанка, Степан Трохимович переконався, що осінь всерйоз задощила: навіть у дворі повно було багна. Степан Трохимович Perezувся (за літньою звичкою він надів башмаки, а вечірнє болото, вже вимагало чобіт) і спитав у Явдохи Гарасимівни про новини: тепер, повертаючись з заводу, він кожного разу цікавився новинами, маючи на увазі того ж таки невгамовного Кліща. Довідавшись, що ніяких новин нема, себто ніхто до нього не приходив, Степан Трохимович покрутив свого сивого вуса і сказав:

— Слухай, стара! Оце мене обрали на шефа, так не знаєш, як там з комуною? Строїться?

— Та нібито строїться! — відповіла Явдоха Гарасимівна, пораючись біля посуду. — Вчора забігла Маланка Чепурненкова: присоглашала подивитись, як вони ремонтують бородаївський будинок. А втім, — невідомо до чого зітхнувши, додала вона, — може, й не построят!

— Гм! Виходить, значить, що строїться, — сказав старий коваль і, ще раз покрутивши свого сивого вуса, теж зітхнув.

Одним словом, зітхнули обидва: він і вона, себто коваль і ковалиха.

Але чого зітхнув Степан Трохимович? (Чого зітхнула Явдоха Гарасимівна, цим, може, ніхто й не цікавився). Того, що комуна "строїться", чи того, що вона "може й не построятся"? Як революціонер, він міг зітхнути лише з останньої причини — (з того, що комуна "може й не построятся"), але як ш е ф, він, правду кажучи, і не знав, чого йому зітхати: коли комуна його не буде чіпати — він глибоко зітхнув би, що вона "може не построятся", в противному разі — хай би вже вона почекала: чого поспішати? У всякому разі Степан Трохимович, згадавши, що пан Бородаївський, будинок якого комуна зараз ремонтує, колись досить добре ставився до нього, п о д у м а в ш и д о т о г о ж, що Явдоха Гарасимівна, зустрічавшись на ремонті з Кліщем, своєю присутністю може нагадати Кліщеві про шефство, сказав:

— Ти, Дуню, краще не ходи. Хай собі строїться: не заважай їм!

— Це ти про бородаївський будинок? — спитала ковалиха.

— Та авжеж! Маланчине діло присоглашати, а твоє діло не заважати... Не люблю я, як ото працюєш, а воно тобі на очі лізе!

— Та чого ж я їм буду на очі лізти? — почала була Явдоха Гарасимівна, але у цей момент на дворі дзвінко загавкав Жучок і в ворота хтось енергійно постукав костуром.

Степан Трохимович здригнув. Не тому здригнув, що її перелякався (як лякатись кожної дрібниці, так і переляку не вистачить), — він здригнув тому, що стук був занадто несподіваний.

.....
.....

...Викликав сільський виконавець — це саме він і бив костуром у ворота. Викликав до сільради. Але в яких справах треба було негайно виходити в темну осінню ніч — сільський виконавець пояснити ніяк не міг.

— Може, чогось там з приводу контрактації? — відганяючи Жучка, все таки розпитував трохи схвильований (шефство!) Степан Трохимович.

— Могло бути, що й з приводу контрактації! — відповів сільський виконавець.

— А може, з приводу підсвинка? — вголос примріявся коваль.

— Могло бути, що й з приводу підсвинка! — погодився сивий дідок... і, раптом махнувши костуром, сказав старшинським голосом: — Ну, ну, збирайся скоріше! Чого чухаєшся?

Виконуючи свої обов'язки, сивий дідок не знав поважних людей (за виключенням тієї людини, яка давала йому накази), й тому не пройшло й хвилини, як Степан Трохимович ішов до сільради.

Стояла і справді темна осіння ніч. Мжичив дрібний дощик. Мало не по всіх хатах блимали каганці. Десь гризлись, схопившись не на життя, а на смерть, два пси, й це, очевидно, тривожило інших собак: зі всіх кінців чути було виття й брехню. Якась жінка праворуч (можливо, й чоловік) не встигла набрати води, й тому праворуч рипів журавель. І всі ці звуки осінньої ночі, раптом збившись до купи, зробили Степанові Трохимовичу найсумніший сум.

Він згадав свою молодість, згадав парубкування й багато дечого згадав.

"Словом, було діло, — подумав старий коваль, — а тепер от нема! Старість прийшла: сиві вуса, широка лисина, навіть темні очі вицвіли (тільки-но вчора дивився в дзеркало!) — нема молодого часу".

Тиждень тому, йдучи з полустанка, Степан Трохимович в цьому остаточно переконався, — він побачив, що вже йому не наздогнати молодиків. І коли Явдоха Гарасимівна запевняє, що він ще дуже непогано наздоганяє молодичь, то на те ж і приказка приказує: сивина в голову, а чорт в бороду, чи то волос сивіє, а голова шаліє.

Степан Трохимович, так би мовити, уявно розмовляв з Кліщем: бачиш, який я старий, а ти мене в шефи! Мені, голубе, тепер на гітарі грати, а ти мене — он куди! Синицю й на салі поклади, то синиця синицею.

Після довгих вагань на випадок зустрічі з Кліщем Степан Трохимович нарешті постановив перейти в контратаку: так він розчулився, згадуючи свої молоді літа, й так йому обридло це осточортіле шефство... Ну, попрацював, ну, й буде! Говорив з редактором, говорив...

Тут коваль згадав, що він ще й вроді як би взявся виконувати обов'язки сількора, і ця згадка остаточно зіпсувала йому і без того поганий настрій.

— І-і-і! — вголос подосадував Степан Трохимович і зупинився перед калюжею: він метикував, як би йому її обійти.

— Ач, як не люблять ходити до сільради! — сказав ззаду сільський виконавець (в таких випадках він завжди йшов ззаду). — Ач... А як же мені, старому, кожного дня бігати по дворах?.. Ну, ну, йди! Чого огинаєшся?

Степан Трохимович хотів був огризнутися, але й тут же передумав: по-перше, сільвиконавець і справді був трохи старший за нього (старіший років на двадцять), по-друге, дідок воістину не знав спокою, і вдень, і вночі, коли загадають, бігаючи по дворах, по-третє, революціонерові, батькові великих дітей, до того ж старому робітникові, зовсім не личить входити в конфлікт із сільською біднотою.

У сільраді зустріли Степана Трохимовича здивованими очима: такими очима зустрів його, саме секретар сільради.

— Нічого не знаю! — сказав секретар сільради. — Я вас не викликав! — І, звернувшись до сільвиконавця, секретар поцікавився: — Хто ж це тобі загадував?

— Та Митька ж загадував! — відповів дідок. — Казав, щоб я його сюди привів.

— От, от: "привів"! — секретар сільради помахав руками, набравши в легені повітря, промовив:

— Слухайте, діду! та доки ж ви будете по-старорежимному висловлюватись?.. "Привів"! Що вони (секретар вказав на Степана Трохимовича), арештовані, чи що?

— А як же я їх взиватиму? — спитав збентежений — Скажіть мені, старому, то я й знатиму.

— Та нічого, я не ображаюсь! — махнув рукою й Степан Трохимович. — Старій людині важко звикати до нових порядків... Так куди ж це мені йти?

— Ви підіть, мабуть, до сільбуду, — сказав секретар — Це вас викликав голова комнезаму. Зараз у них зібрання.

"От тобі й маєш! — подумав Степан Трохимович, виходячи на вулицю. — Передчуття не помилилось: хто ж, як не Кліщ, викликає мене? Наказав голові комнезаму — той і потягнув із хати!"

Особливо ж неприємно було Степанові Трохимовичу, що мав він розмовляти з Кліщем не віч-на-віч, а в присутності всього активу неможників. Степан Трохимович уже уявляв, як його зі всіх кінців закидають запитанням: мовляв, що ж він зробив в напрямкові своїх обов'язків як кармазинівський шеф? Уявляв, як посиплються на нього нарікання й, можливо, навіть глумливі репліки, як, нарешті, його, досі поважану людину на селі, висвистять не тільки на весь сільбуд, але й на всю Кармазинівку. Степан Трохимович добре знав Кліщів норів, і він знав, як впливає цей норів на комнезамівський актив. Можна вскочити в таку неприємність, що потім цілий вік будеш шкодувати.

Степан Трохимович озирнувся: дідка з костуром позаду й справді не було. Чи не крутнутись додому? Яке йому діло до комнезаму, та й... що йому комнезам? Влада сидить у сільраді, а комнезам вроді як би якась приватна організація. Чого це він має вислухувати її накази? Нарешті, хто це дав право комнезамові тривожити його?

Степан Трохимович був уже в п'ятдесяти кроках до сільбуду. Крізь куряву темної осінньої мжички світлі квадрати сільбудівських вікон виступали соковито, бадьоро й задерикувато: наче шість веселих демонстрантів, вишикувались серед темної ночі й, іронічно посміхаючись, глузували з чиеїсь нудьги й з чийогось незадоволення. Степан Трохимович рідко бував на цьому краю села, але, коли йому доводилось тут проходити, скажім, з Мотузкою, й коли вони бачили такі вікна, Мотузка завжди говорив:

— Неначе як голота засідає... Могло быть, що й комсомольці лапаються.

Степан Трохимович з такою характеристикою не погоджувався, але він не любив і сперечатися з Мотузкою, себто з людиною, що з нею він от уже кілька років ходив у супрязі.

Не сумнівався Степан Трохимович, що і тепер зібралась голота. Що ж до крутнутись додому, то старий коваль все-таки не наважився: сьогодні крутнеться, завтра, припустім, крутнеться, а на третій день? А на третій день все їдно ж задибають. І вирішив тоді Степан Трохимович набратися якомога більше нахабства й, набравшись нахабства, — справді-таки перейти від оборони до наступу. Словом, постановив коваль, зайшовши до сільбуду, кинути зневажливий погляд хоч би на того ж Кліща й сказати:

— Слухайте, хлопці! Що ви зорганізувались і захищаєте свої комнезамівські інтереси — це дуже добре, й я, революціонер і батько партійних дітей, цьому цілком співчуваю. Але покиньте мене, старого, тривожити й нервувати, бо це може погано вплинути на мою заводську роботу, і вам за це Радянська влада не подякує.

І грізно подивившись хоч би на того ж Кліща, старий коваль, згідно категоричного рішення, мусив негайно ж залишити сільбуд й негайно ж піти додому.

Так складно Степан Трохимович не думав, але сенс його думок наблизився приблизно до цього.

Степан Трохимович ступив на сільбудівський ганок, поскидав з чобіт багно (поскидав віником, що стояв коло дверей) й відважно рушив до хати.

VII

Чим зустріли Степана Трохимовича
в сільбуді. Виступ Митька-комсомольця
й Кліща. Степан Трохимович говорить
промову. Кліщ приколює червоного

шефського бантика. Несподіваний (себто рішуче несподіваний!) грім оплесків зустрів Степана Трохимовича. Грім оплесків був такий раптовий, що старий коваль навіть перелякався. Зупинившись біля порога, він дивився розгубленими очима на присутніх і не знав, що йому робити.

Але оплески не стихали. Вони лютували, вони, можна сказати, безумствували й перейшли, нарешті, в найсправжнісіньку овацію. І тоді ж (о жах!) — з лав зіскочило кілька чоловік і, підбігши до Степана Трохимовича й схопивши на руки його маленьку старечу худобу, понесли його до президії. І тоді ж (о жах!) — зі всіх кінців сільбудівської зали закричало кілька голосів несамовитим голосом:

— Хай живе наш дорогий шеф! Хай живе найстаріший кармазинівський робітник!

Хай живе Степан Трохимович! Слава йому, слава! Слава!

Степан Трохимович, власне, нічого не бачив. Він, можна сказати, осліп на мент. Тільки якісь червоні плями бігали перед його очима: очевидно, стрічки гасел, що їх розвішано було по стінах. І тільки коли коваля донесли до трибуни й поставили на ноги й коли, нарешті, сільбудівська зала стихла, — тільки тоді Степан Трохимович опам'ятався.

Перед ним була повна кімната людей(чоловіка з пітораста-двісті), і всі ці люди (незаможники) посміхалися до нього такою люб'язною, такою приємною посмішкою, що розчуленому Степану Трохимовичу навіть сльози виступили на очах. Він зиркнув убік: поруч його за столом (на столі лежала червона сукня) сиділи: Кліщ, Митько-комсомолец (його коваль добре знав, бо й Митько працював на тому ж таки заводі) й ще кілька незаможників. Це була, так би мовити, президія зборів. Але й президія дивилась на старого коваля тими ж люб'язними очима. Навіть Кліщ не менш симпатично посміхався до нього.

— Товариші! — звернувся Митько-комсомолец до волелюдних зборів. — Хто за те, щоб Степана Трохимовича обрати до президії, підніміть руки!

Замість піднятих, руки знову зробили грім гучних оплесків.

— Отже, — зрезюмував Митько-комсомолец, — дозвольте вважати Степана Трохимовича обраним до президії! — і, звернувшись до старого коваля та вказуючи йому на порожнього стільця, Митько-комсомолец сказав: — Степане Трохимовичу, займіть, будь ласка, своє місце!

Степан Трохимович розгублено подивився на присутніх (присутні й досі посміхалися до нього тією ж симпатичною посмішкою), вийняв з кишені хустку й, витерши з лисини піт, сів.

Таким чином старий коваль вскочив уже не тільки в якесь нове навантаження, — він несподівано влетів, можна сказати, в найсправжнісінькі герої.

Але овації оваціями, а діло ділом, і збори, зробивши овацію, тут же забули про Степана Трохимовича й приступили до чергових питань своєї чергової повістки дня. Найголовнішою темою зборів була та ж таки комуна, що мусила "строїться". Обговорювали це питання дуже довго і не менш гаряче. Степанові Трохимовичу, до речі, не раз здавалося, що присутні перегризуться й навіть, можливо, посхоплюються з лав й почнуть битися. Але це тільки здавалося: за мить все це стихало й обговорювання набирало високої пристойності.

Залишившись без догляду люб'язних усмішок аудиторії, Степан Трохимович, кінець кінцем, опам'ятався — й, опам'ятавшись, став розглядати присутніх. Спершу його дуже тривожило те, що він у президії, — не тому, що його все-таки "запрягли" в шефи (про це він зараз ще не міг думати, хоч би дякуючи тим же люб'язним усмішкам, які його так зворушили), а тому, що до цього часу він ніколи не бував у президії, — спершу це його дуже тривожило, і він, поглядаючи на присутніх, майже не пізнавав їх. Потім Степан Трохимович трохи заспокоївся і туман, що стояв над аудиторією, розійшовся.

Першим спав на око Митько-комсомолец. Власне, його обличчя, деталі цієї

постаті. Що Митько належав до комсомолу, — про це Степан Трохимович був поінформований від Онучки, але що він заправляє комнезамом — цього Степан Трохимович досі не знав. (Що Митько заправляє комнезамом, в цьому коваль не сумнівався: говорячи в сільраді про голову комнезаму, згадували саме Митька, що він, виконує такі обов'язки, свідчила його й роль на цьому зібранні). З Митьком Степан Трохимович зустрічався часто: Митько був такий же поїзник, як і він, але Степан Трохимович все-таки не припускав, що з нього, з Митька, така, можна сказати, розумна голова: вважаючи Митька за молокососа, Степан Трохимович не мав нагоди познайомитись з його діяльністю, бо Митько працював у чугунно-ливарному цеху й на заводі рідко стикався з ним.

"Коли ж це його обрали на голову? — подумав Степан Трохимович. — Мабуть, нещодавно, бо Онучка мені нічого не говорив. Та не говорив і Мотузка".

Але найдивнішим у всій цій історії було те, що білявий Митько-комсомолец, цей цибатий мовчазний хлопець, який, зустрічаючись з старим ковалем, завжди чемно йому знімав капелюха, говорив зараз такою ж приблизно мовою, якою, скажім, розмовляв з Степаном Трохимовичем і заводський редактор.

Позирав зрідка старий коваль і на Кліща, але Кліщ його вже не заспокоював: усміхнувшись один раз (в час овацій) до нього приємною усмішкою, Кліщ знову таємниче посмикував свою руду борідку й не звертав жодної уваги на Степана Трохимовича.

На зборах більш за всіх хвилювалася "камчатка", себто ті, що стояли позаду. Річ у тому, що їх раз у раз хтось із присутніх взивав підкуркульниками. Степан Трохимович ніяк не міг втямити, за що їх так взивають. "Камчатка" визнає, що комуну треба строїти? Визнає! Але вона пропонує трохи почекати й спершу добре вивідати в городі, чи треба її "строїти". Вірно! В чому ж тоді справа?

— Це, товариші, типовий хвостизм, — авторитетно заявив той же таки Митько-комсомолец. — Партія давно вже заявила, що вона за колективізацію, і, значить, ходити нам до якихось бюрократів й без діла балакати з ними немає жодної рації. Досить уже й того, що ми аж до сьогоднішнього дня не спромоглися нічого зробити в своїй Кармазинівці.

Степан Трохимович не погоджувався з Митьком. Не погоджувався мовчки і цілком, погоджувався (теж мовчки) з "камчаткою". Комуну, звичайно, треба строїти, але чому спершу не поговорити з відповідними розумними людьми в городі? Хіба вони дурніші хоч би за того ж Митька-комсомольця?.. Та й потім, хіба можна взивати людей, що, можна сказати, набили руку на революції, бюрократами? Степан Трохимович навіть хотів був подати й собі репліку, але, смекнувши, що йому тут же можуть запропонувати слово (а він на зборах зроду не виступав), — репліки не подав.

І тут же, не подавши репліки, Степан Трохимович раптом подумав:

"Почекай-но! Овацію-то мені зробили — це так, але чи не примусять мене ще й сказати їм щось з приводу мого шефства?"

І подумавши так, Степан Трохимович мало не зблід: що він буде говорити зборам,

він, людина, до того ж не звикла до виступів?

І наче у відповідь на його думку, Кліщ, що до цього часу мовчав, вмить підвівся й, забравши слово, промовив:

— Дорогі товариші! З першим питанням ми скінчили. Підкуркульникам не пощастило провалити комуністичську ідею, і ми будемо комуни й далі строїти. Хто не хоче нас підтримувати — пускай до комуни не йде: ми за такими підкуркульниками не нуждаємось. Но, дорогі товариші, ето ж не факт. Пошли, як той казав, дурня по раки, а він тобі жаб наловить, — так оце і з вами може бути. Комуною вдовольнитись не можна, тим болі не можна, що насупроти нас грозна колона одноосібників. Нужно посунуть пропаганду нащот більшої колективізації: чи то в соз, чи то в артіль, щоб, значить, мали ми збоку себе союзню армію... Но хто ж нам допоможе в цьому? — Кліщ помовчав і раптом, вказуючи пальцем на Степана Трохимовича, промовив: — Допоможіть нам в цьому, наш дорогий шеф, которий і скаже зараз свою шефську реч і скаже, що він зробив за чотири дні своєї должности.

Грім гучних оплесків покрив промову оратора, й зі всіх кінців почулись вигуки:

— Просимо! Просимо! Просимо Степана Трохимовича!

Тут уже Степан Трохимович безперечно зблід, і (о жах!) думки, що допіру функціонували йому нібито цілком нормально, вмить зрадили його й до одної вилетіли з голови. І опинився Степан Трохимович з порожньою головою, з блідим обличчям й з неможливим болем біля серця. Серце (саме серце, а не голова) знало, що хоч він досі ніде й не виступав, хоч він ніде нічим і не вихвалявся, але селяни вважали його за дуже розумну людину, за людину, що може їх багато дечого повчити. Серце знало, що його робітничий і революційний стаж, його, нарешті, партійні діти, все це утворило в Кармазинівці обстановку надзвичайної поваги до нього. Але те ж таки серце зараз голосно кричало йому, що ніякої поваги він, мабуть, і не заслужив і що — головне — все це зараз виясниться і він остаточно й навіки загубить авторитет всіма поважаної людини.

— Просимо! Просимо! Просимо Степана Трохимовича, — не стихала зала.

Тоді цибатий Митько-комсомолец підвівся зі свого стільця й, вгомонивши залу, промовив голосно:

— Слово має Степан Трохимович. — І, звернувшись до коваля, сказав: — Просимо, товаришу!

І тоді ж наче сама судьба взяла його під свою безвихідну руку. Стенай Трохимович підвівся й, підійшовши до трибуни, став. І тоді ж, побачивши раптом перед собою ті ж таки симпатичні обличчя, що нещодавно надзвичайно люб'язно посміхалися до нього, він очутився й відчув, що думки знову зашамотіли йому в голові. І потягнула судьба Степана Трохимовича за язика, й сказав він:

— Пробачте, товариші! Я... е... е... е... за чотири дні... все зробив. Власне... я вже говорив з редактором... той... Накажи мене Бог, я... все зроблю. Мої діти — комуністи, той... тому запорукою, але е... е... е... я не звик говорити промов...

І сказавши це, Степан Трохимович змовк. І відчув він страшенну розпуку, бо певний

був, що наговорив якихось нісенітниць, і певний був, що він уже навіки загубив свій авторитет. Блідний і розгублений стояв Степан Трохимович на трибуні й не рухався. Не рухалась і зала: зала упевнена була, що він далі буде говорити, а Степан Трохимович упевнений був, що він далі жодного словечка не промовить, бо думки йому знову повтікали з голови. Утворилось ніякове становище, і це перш за все зрозуміла президія.

— Товариші! — звернувся до зборів білявий Митько-комсомолец, Степан Трохимович далі, на жаль, не може говорити, бо він нездужає. Це він заявляв у президії, і це ви бачите з його обличчя. ("От спасибі, — подумав старий коваль, що вже знову опам'ятався, — виходить, брехня не завжди робить людям зло": Степан Трохимович нічого не заявляв президії). Але, — продовжував Митько-комсомолец, — нам досить і того, що тут нам сказав промовець. Він сказав, що все зробить як шеф нашої Кармазинівки і що тому запорукою його діти-комуністи. ("Невже я це говорив?" — подумав старий коваль). Отже, дозвольте ще раз вітати нашого гостя під імені наших зборів.

Новий грім оплесків розірвав тишу, і Степан Трохимович побачив ті ж таки рідні й надзвичайно приємні обличчя. І тоді ж таки ще раз підвівся Кліщ, і, коли зала вгомонилася, підійшов до Степана Трохимовича (Степан Трохимович, не знаючи, що йому робити, досі не рухався з місця), й, ставши поруч з ковалем, сказав:

— Дорогі товариші! Дозвольте мені від імені всієї комнезамівської маси села Кармазинівки привітствовать нашого дорогого шефа, котрий, як старий уважаємий робочий, має должность притягти до нашого села заводську общественность і розпропагандировати наше село нащот колективізації.

Ще новіший грім оплесків розірвав тишу. Зала, можна сказати, безумствувала.

— Но тим болі, — продовжував Кліщ, дозираючи своїми чорними очима на Степана Трохимовича і посмикуючи свою руду борідку, — тим болі треба привітствовать нашого дорогого шефа, що він на цьой трибуні побожився і навіть згадав своїх дітей-комуністів. Тепер подозвольте, уважаємі товариші, (тут Кліщ вийняв з кишені якийсь пакунок) почепити нашому дорогому шефу оцей червоний шефський бантик (Кліщ і справді вийняв з кишені червоний бантик і тут же приколов його до грудей Степана Трохимовича). Цьой бантик пушай нагадує нашому дорогому шефу його поточну должность, і пушай він не скісняється: ми йому допоможемо. Ура!

— Ура! Слава, слава! Ура! Слава, слава!

Зала знову безумствувала. Тоді знову підскочило кілька чоловіка до Степана Трохимовича й, схопивши його на руки, понесли до виходу.

Більш питань на порядку денному не було, до того ж і час був досить-таки пізній.

Опинившись на повітрі з червоним бантиком на грудях, Степан Трохимович нарешті зітхнув з полегшенням. Він озирнувся. Навколо нього люди вже не метушилися: темна осіння ніч проглинула останнього незаможника, що допіру виносив його на руках й ставив його ж таки біля сільбудівського ганку.

VIII

Розмова з Мотузкою. Як Мотузка

поставився до шефства. До Степана Трохимовича заходить Одарка, й він їй грає на гітарі. Одарчині політичні переконання. Степан Трохимович

пропонує Одарці залишити його хату. Все це трапилось так блискавично, так несподівано, що ніяк не могло не скидатись на сон. Але сон до безкінця не продовжується, і Степан Трохимович мусив переконатись, що він і справді не спить. Особливо ж переконував його в цьому червоненький бантик, що його Степан Трохимович того ж таки вечора зняв з грудей й, загорнувши в газетку, заховав у скриню: бантик і справді лежав у скрині і був стільки реальний, що навіть і говорити про сон не приходилось. Остаточно ж переконала Степана Трохимовича розмова з Мотузкою і саме другого дня.

— Ходять чутки по Кармазинівці относительно вашого шефства! — сказав Мотузка, здибавши Степана Трохимовича біля корита: коваль напував свою білоногу Маньку. — Наскільки вірно — не знаю, але заінтересований від вас самих почути.

Це запитання примусило Степана Трохимовича в перший раз подумати про те, що таке трапилось і як же врешті він мусить реагувати на ці події в його досі занадто спокійному житті.

Як би там не було, а овації, що ними зустрічали його незаможники, вплинули на Степана Трохимовича, надзвичайно! І не тому він другого дня, приїхавши, на завод, знову нічого не зробив, так би мовити, по лінії шефства, що й не думав — робити (як останні чотири дні), а тому, що ходив як в тумані й, крім як про овації, ні про що не міг думати. Овації дуже подобались ковалеві, і він навіть почував себе справжнім героєм. Він навіть уже не гнівався на Кліща, хоч і певний був, що ці овації і є саме робота цієї невгамовної людини. З другого ж боку, ці оплески його, все-таки збентежили, бо вони вимагали від нього відповідної діяльності, а діяти (саме так, як того вимагали від нього) Степан Трохимович все-таки не наважувався. Бентежили оплески і в тому сенсі, що вони його примушували різко розмежуватися і з тими прошарками села, з якими він, по суті, не зовсім хотів розмежовуватись, бо не добачав в цьому ніякого здорового сенсу. Треба було, нарешті, відмежуватися не тільки від досить-таки розумного й іноді дуже корисного, цілком легального Онучки, але, можливо, не можна було й не відмежовуватися від того ж таки Мотузки; хоч офіційно Мотузку вважали за міцного (вредного, правда) середняка, але Кліщ, скажім, називав його куркулем і навіть (це переказували Степанові Трохимовичу) глузував з того, що Степан Трохимович, себто старий робітник, революціонер і навіть батько дітей-комуністів, ходить у супрязі з куркулем. Відмежовуватись від Мотузки старий коваль ніяк не хотів, як з тих міркувань, що Мотузка мав красиву молодицю, яка з охотою слухала гітарних романсів Степана Трохимовича, так і з тих, що без Мотузчиних господарчих послуг Степанові Трохимовичу важко було обійтись.

— Та то... таке! Так... між іншим, — невпевнено відповів коваль на Мотузчине запитання з приводу шефства.

— По Кармазинівці ходять даже чутки, — продовжував Мотузка, — що вас, можна сказати, качали вчора на руках... Наскільки вірно — не знаю, але заінтересований від вас самих почути.

— Та то... таке! — Степан Трохимович покрутив свого сивого вуса, агейкнув на Маньку й змовк.

Власне, Степанові Трохимовичу дуже хотілося трохи попишатися тим, що його винесли з сільбуду на руках, але, з другого боку, він не міг цього зробити, бо певний був, що, як тільки він вимовить перше слово, одразу ж мусить трапитись розрив між ним і Мотузкою. Звичайно, Мотузка йому нічого не скаже, але він, по-перше, негайно ж продасть другого коня (авансу Степан Трохимович так і не дістав), по-друге, не захоче орати його землю і таким чином поставить Степана Трохимовича в дуже неприємне становище (зараз вроді як в супрязі, а тоді, виходить, отдавай в оренду?), по-третє, після розриву, мабуть, прийдеться навіки розпрощатися з чорноокою слухачкою його гітарних романсів, себто з Мотузчиною дружиною.

— Та кажіть вже! — сказав русявий широкогрудий (йому було років з тридцять) Мотузка й почухав собі спину. — Чого там не признаєтеся? Батько тільки-но прийшли з сільради й кажуть, що діло таки було.

— А що тобі таке? — кинув Степан Трохимович, прислухаючись до далекої собачої брехні... — Хіба тобі не все їдно?

— А звісно, не все їдно! — сказав Мотузка. — Якщо вас і справді там вважають за свого вождя, то й нам буде зручніше жити.

Воно бач як! Виходить, що Мотузка на нього не тільки не гнівається, але й ще радий з того, що його так добре зустрічали незаможники? Степан Трохимович навіть кинувся був тут же з захопленням розповідати, як його зустрічали й випроваджували вчора, та вийшло таке діло, що прийшлося себе стримати.

— Воно вірно, — сказав Мотузка, запалюючи цигарку. — Вождьом вас обов'язательно треба зробити, за це я голосую двома руками. Та тільки ви не дуже їм довіряйте. Особенно нащот колективізації, бо середнячок наш в колектив не піде, і потім, треба одставить Кліща. Достаточо він людям морочив голову.

Розмова набирала не зовсім бажаного напрямку: як же його одставиш Кліща, як же його обійти колективізацію? Словом, розмова вела до конфлікту, а цього Степан Трохимович не хотів...

Інтересно, що того ж таки вечора зайшла до коваля чорноока Мотузчина Одарка. Пощебетавши трохи з Явдохою Гарасимівною, вона весело посміхнулася до Степана Трохимовича своїми білими, як сніг, зубами й, поправивши на голові хустку, сказала:

— Ви хоч би, Степане Трохимовичу, на гітарі пограли, чи що. Такий сум надворі, що не приведи й Господи: дощ мжичить, жодної тобі зірки на небі — прямо хоч з мосту та в воду!

— Ач, яка Катерина! — сказав, безперечно, небайдужий до молодиць Степан Трохимович і особливо небайдужий до Одарки. — Ач, чого їй захотілося!

Степан Трохимович всіх гарних молодиць називав Катеринами, бо, прочитавши

Шевченкову "Катерину", гарним молодицям іншого ім'я й не міг підібрати.

— Та пограй уже їй, Стьопо, на гітарі, — додала від себе Явдоха Гарасимівна; хоч вона й бачила й знала, що Степан Трохимович не зовсім байдужий до дівчат і особливо небайдужий до Одарки, проте це її лише облящувало і вона дуже була задоволена, коли молодиці так чи інакше залицялися до її старого. (Сама Явдоха Гарасимівна, до речі, була досить-таки гладенькою, дуже охайною, трохи сивенькою, обличчям приємною, низенькою п'ятдесятилітньою жінкою. Удягалася вона "по-городському", замість очіпка — темна хустка, скажім, замість чобіт носила вона башмаки і т. д.)

— Що ж вам заграти? — сказав Степан Трохимович, знімаючи однією рукою зі стіни гітару й покручуючи другою свого сивого вуса. — Хіба що "Не искушай меня без нужды"?

Степан Трохимович зараз надзвичайно прекрасно почував себе. Приємно йому було бачити біля себе красиву Мотузчину молодицю, не менш приємно було й згадувати ті незабутні хвилини, коли його під вигуки "слава" незаможники винесли із сільбуду.

— Ох, як мені ця пісня подобається! — сказала Одарка, сідаючи біля Степана Трохимовича й (чортова баба!) притуляючись, наче невзначай, своїм пухким коліном до худеньких старечих ніжок коваля. — Як слухаєш оцю пісню, так серце прямо-таки розривається тобі.

Степан Трохимович вдарив по струнах, заплющив очі (він завжди заплющував очі, коли починав грати) й заспівав. Він співав своїм старечим баритональним басом так, як може співати стара людина, що в ній ще не загас потяг до кохання: з почуттям, з зупинками, з деяким навіть тремтінням у голосі. І в міру того, як він сам захоплювався своїм співом і своєю грою, Одарка все ближче й ближче підсувалася до нього. Явдоха Гарасимівна цього, звичайно, не помічала: вона вишивала за столом якусь сорочку. Але коли б вона й помітила це, то навряд щоб наважилась заперестувати.

Коли Степан Трохимович зупинився, Одарка глибоко зітхнула й сказала:

— Страсть як люблю такі пісні — цілий би вік їх слухала!

— А чого ж ти не навчишся грати на гітарі? — одказала Явдоха Гарасимівна. — От би й ти заспівала таких пісень!

— Та де там вже нам до гітари! — заперечила Одарка. — У мужиках живеш — мужиком і помреш.

Степан Трохимович витер хусткою лисину й промовив:

— Це ти, Одарко, даремно говориш так. Тепер нема мужиків, — тепер ми всі пани. От як остаточно наладнаємо життя, так всі на гітарах граємо.

— Поки в баби поспіють книші, то у діда не стане душі, — одказала балакуча Одарка... й тут же поцікавилась: — Чи правда, Степане Трохимовичу, що вас обрали на шефа?

— Аякже! — одказала Явдоха Гарасимівна (про овації вона ще нічого не знала). — Вже давно обрали на шефа.

Одарка засміялася своїми білими, як сніг, зубами й раптом, зробивши серйозне

обличчя, промовила:

— От добре! Може, хоч тепер зігхнемо легше, а то такий час настав, що... мовчи й не диш та й не кажи, що спиш. Зовсім задавили селянина.

Ці вже останні міркування не дуже подобалися ковалеві. Хоч він і ходив у супрязі з Мотузкою, але й він вважав Мотузку за досить-таки міцненького середнячка, навіть трохи подібного до куркуля, і тому Одарчина політика не приймалася йому до смаку. Проте Одарчине пухке коліно так приємно лоскотало йому його старечі худенькі ніжки, що він не наважився їй щось на це одказати. Степан Трохимович вирішив тоді справу, так би мовити, зам'яти ("замньом") і, прийнявши таке рішення, знов вдарив по струнах і заспівав.

За пічкою вистукував цвіркун: одноманітно й надзвичайно родинно, на стіні не менш одноманітно тук-такав стінний годинник, а надворі лютувала темна ніч дрібними осінніми дощами й поривами вітру завивала в бовдурі. Одарка все ближче й ближче присовувалась до Степана Трохимовича своїм пухким і дуже приємним коліном, і гітара в Степана Трохимовича прямо-таки надригалася. Надривався йому його старечий баритональний бас: він прямо-таки солов'єм заливався. Раптом у темному склі спалахнув ледве помітний вогник: хтось чиркнув сірника. Степан Трохимович подивився у вікно й зомлів.

Що ж побачив Степан Трохимович в раптовому світлі вогника? Що б він там не побачив, але що він побачив, до того збентежило його, що він тут же покинув грати й тут же, повісивши гітару на гвіздок, сказав:

— Слухай, Одарко! Чи не пішла б ти додому, бо я спати збираюсь.

IX

Щ о ж п о м а й н у л о у в і к н і ? С т е п а н
Т р о х и м о в и ч н а в и р о б н и ц т в і . Я к Т а н я
з у с т р і л а к о в а л е в у і н ф о р м а ц і ю
і щ о з т о г о в и й ш л о . Я к С т е п а н
Т р о х и м о в и ч п о г о д и в с я к е р у в а т и
ш е ф с ь к о ю к о м і с і є ю . З у с т р і ч

з р е д а к т о р о м.Промайнуло у вікні перед очима Степана Трохимовича не що інше, як Мотузчине обличчя. Воно так неприємно, зло і до того ж красномовно посміхнулося, що й зараз, себто на третій день, стоячи біля парового молота, він згадував його. Ясно було, що Мотузка й не думав заходити до хати і тільки хотів видивитись, як до Степана Трохимовича тулиться його красива жінка.

Але особливо тоді збентежило старого коваля те, що в Мотузчинім погляді не стільки було ревностів, скільки незрозумілої й занадто злої радості. І саме тому, що Степан Трохимович ніяк не міг второпати, до чого ця недоречна радість, саме тому він вчора і не наважився так чи інакше реагувати на цей Мотузчин вчинок — ну, скажім, піти й запросити його до кімнати тощо — і не наважився далі затримувати Одарку...

.....
.....

... — Дай! — енергійно кинув Степан Трохимович догори.

Машиністка зробила відповідний рух, і паровий молот бухнув по нагартованому добіла залізу.

Ковальський цех гуркотів, шипів і бухкав. Сорокап'ятипудовий паровий молот, що біля нього працював Степан Трохимович, ударяв не з такою страшною силою, як, скажім, сусідній тритонний, але від цього вуха старого коваля не вигравали — в них все їдно стояв гул і грохіт.

Повз молота Степана Трохимовича проходила доріжка, яка з'єднувала ковальський цех, з одного боку, з цехом збиральним, з другого — з ворітьми на свіже повітря. Ця ж таки доріжка роз'єднувала ковальський цех від цеху штампувального, що до нього й подавав свої оковки старий коваль.

— Дай! — знову кинув до машиністки Степан Трохимович і, повернувши обценьками нагартоване залізо, не менш енергійно промовив: — Стоп!

Молотобоець Матвій, гігантського росту дитина, відкинув останню оковку і, рукавом витерши з лоба піт, пішов до нафтової пічки. Одчинивши дверцята, він затулив рукою обличчя й почав оглядати вогняну пащу. Степан Трохимович витер об штани руки й запалив люльку.

На виробництві Степан Трохимович зовсім не подібний був до того Степана Трохимовича, що його можна було бачити в Кармазинівці. Біля молота стояв суворий нелюдимий дідок, з яким не тільки машиністка Таня, молода дівчина в червоній хустці, ніколи не наважувалась говорити, — не наважувався з ним говорити й навіть грандіозний молотобоець Матвій. Ті розмови, які відбувалися між цими трьома особами, носили чисто офіційний, діловий характер і із кола суто виробничих питань ніколи не виходили. Тільки зрідка, коли напроти зупинявся хронометражист чи то хронометражистка зі своєю книжечкою й годинником у руках, Степан Трохимович, ніби жартуючи, кидав до підручного:

— Знову внутрішній враг зупинився!

— Він виконує свій обов'язок, — сухо одказував Матвій й продовжував своє діло: мовляв, покиньмо й ці балачки, коли інших не хочеш.

— Хіба я кажу, що не треба? — збентежено заперечував старий коваль. — Це я вроді як з інших підсмікуюсь.

Степан Трохимович говорив неправду. Хронометражисти трохи (і навіть більш як трохи) таки нервували його: підрахувавши, вони завжди могли підвищити норму виробітку. Говорив же він неправду тому, що правду незручно було висловити в присутності підручних: Матвій був партієць, а Таня — комсомолка. Проте нічого й не сказати з приводу хронометражистих гостей Степан Трохимович теж ніяк не міг.

Але в звичайний час слова дуже рідко зривались з ковалевого язика, хоч би тому рідко, що, побоюючись громадських навантажень (партійні підручні ж так чи інакше могли на нього зазіхати), він рішуче запобігав інтимно-товариських відносин з Матвієм і Танею.

Сьогодні Степана Трохимовича не можна було пізнати. Сьогодні він балакучий був

як ніколи: він раз у раз щось говорив до Матвія й особливо намагався викликати на розмову свою машиністку Таню. Річ у тому, що, як відомо було ковалеві, Таня не тільки належала до комсомолу, але й до того ж була однією із найсильніших активісток місцевої комсомольської організації, і річ у тому, що саме таких людей зараз і шукав Степан Трохимович. Оваційний чад (коли так можна висловитись) уже проходив, і знову треба було думати про шефство, тим паче, що й червоненький бантик лежав у скрині.

— Так як ти кажеш, Таню? — посміхнувся до машиністки Степан Трохимович. — Кажеш, що не слід мені, старому, лізти не до свого діла?

— Про що ви, Степане Трохимовичу, говорите? — спитала Таня, поправляючи на голові червоненьку хустку.

— Та це я вроді як би про громадську роботу, — сказав старий коваль і, помовчавши, поінформував: — Думав, думав та й надумав оце: невже ж я такий старий, що мені тільки на печі дрімати та бабиних казок слухати? Ану, думаю, вдарю по-молодецькому. Ну й розпочав. І діло, можна сказати, вийшло. Незаможники мене прямо-таки на руках понесли (Степанові Трохимовичу давно вже хотілося сказати комусь, крім Явдохи Гарасимівни: він уже їй сказав, що його незаможники на руках носили). Тепер я, — продовжував Степан Трохимович, — вроді як би за шефа в Кармазинівці.

Степан Трохимович не зовсім вірно інформував Таню. А не зовсім вірно інформував він саме з таких причин: по-перше, після овацій він уже й сам став переконуватись, що з нього поганий шеф і у всякому разі зараз дуже образливо було б принижувати свою гідність, по-друге, до підручних він все-таки не міг ставитись з такою повагою, як, скажім, до редактора, а значить, і не хотів показувати себе перед ними в смішному становищі, по-третє, коли вже від шефства не відчепишся, то чому ж тоді не говорити, що шефство виникло з ініціативи саме Степана Трохимовича? І нарешті, роблячи таку не зовсім вірну інформацію, Степан Трохимович надіявся дещо вивідати в Тані і саме без ризику загубити свою старшинську гідність.

Як тільки Степан Трохимович скінчив, Таня з задоволенням крутнулася на своєму місці (їй навіть очі спалахнули молодим огнем) і, з великою любов'ю дивлячись на свого командира, сказала:

— Як приємно, Степане Трохимовичу, слухати від вас такі речі! А я вже думала, що ви й на селі ніяких не маєте громадських навантажень. Виходить, що це ми самі винні? Виходить, що ми просто не зуміли вас втягти в громадську роботу? От приємна несподіванка! — і, звернувшись до Матвія, який допіру підійшов до парового молота, Таня-комсомолка промовила: — Чуєш, Матвію, що Степан Трохимович говорить?

І дівчина тут же, в присутності коваля, розповіла молотобійцеві, що їй тільки-но говорив Степан Трохимович.

— Авжеж, що ми самі винні! — погодився Матвій. — Не вміли піймати вовка за вуха.

Остання молотобійцева фраза була трохи зарізкувата й не прийшлася Степанові

Трохимовичу до смаку. І особливо не прийшлася до смаку не тому, що сказав її Матвій (він ніколи не відзначався великою чемністю), а тому, що вона поціляла в найправдивішу правду історії його шефства.

— Це ти, Матвію, помиляєшся, — сказала Таня-комсомолка, — Степана Трохимовича ніхто не ловив, він сам взявся шефствувати над Кармазинівкою.

— А я почім знаю! — невиразно кинув грандіозний Матвій, знову збираючись до вогняної пащі.

Тут вже й Степан Трохимович не витримав: молотобійцеве нахабство його без кінця обурило.

— Інтересно було б побачити тебе, хлопче, на громадській роботі, — з обуренням сказав Степан Трохимович. — Ляскаєш язиком ти добре, а от...

— Чи, може, і справді беретеся змагатись зі мною? — запитав молотобоець, зупиняючись.

Степан Трохимович згадав, як його два дні тому на руках носили, згадав гучні овації і, згадавши все це, задерикувато кинув:

— А ти думав — як? побоюся? Думаєш, як ти партієць, то тебе вже й не переможеш? Бачили й не таких! У мене, брате, діти — дочка й син — не те, що партійці, а ще й відповідальні.

— Покиньте сваритися! — сказала Таня-комсомолка. — Давайте говорити конкретно!

— Давай поговоримо й конкретно! — кинув до безкінця розхвилюваний Степан Трохимович.

Таня поправила на голові хустку, примружила свої світло-сірі веселі очі й сказала:

— Ну, коли вже справа дійшла до змагання, то давайте так зробимо... Ти, здається, керуєш гуртком Тсоавіахіму? — звернулася вона до Матвія. — Так от: хай Степан Трохимович береться за гурток Модру — от і побачим, хто з вас краще організує громадськість навколо цих гуртків.

— Ні, це не моє діло! — махнув рукою Степан Трохимович, — я в цій справі не розуміюсь. Я працюю по лінії шефства.

— Ну, коли ви вже такий фахівець по цій лінії, — сказала Таня-комсомолка, — тоді беріться керувати шефською комісією, вона, до речі, дуже відстала від потреб дня і роботу в ній треба налагодити... Дозволяєте поговорити з приводу цього з комосередком?

Степан Трохимович хотів був уже полізти рачки, але, зиркнувши на самовпевненого Матвія, відчув, як йому зразу закипіло в грудях, і тому, не думаючи про наслідки, невиразно кинув:

— Подумаєш, злякала! "Беріться керувати шефською комісією"! А хіба шефська комісія така вже цяця, що до неї й підступити не можна? Бачили таких!

— Так ви, значить, погоджуєтесь? — допитувалась Таня-комсомолка.

— Чого ти прилипла до мене? — раптом визвірився до неї Степан Трохимович.

— От тобі й маєш! — сказав грандіозний Матвій. — Виходить, що ви вже злякалися?

— Кого це злякався? Тебе? — і коваль подивився на молотобійця такими очима, наче він дивився в кращому разі на комара.

— Так ви ж нібито відмовляєтесь керувати шефською комісією? — наполягав на своєму Матвій.

Приперли Степана Трохимовича, що називається, до стінки, й далі крутитись не можна було. Треба було або відмовитись, або прийняти виклик. Відмовитись треба було обов'язково, так принаймні підказували ковалеві старечі гітарні мислі (він раптом ні з того ні з сього згадав свою гітару), але й не менш обов'язково не можна було відмовитись: це б значило визнати себе переможеним, а визнати себе переможеним, і саме своїми підручними, Степан Трохимович рішуче не хотів. Тоді старий коваль заплющив очі (будем говорити правду) і, мало не заплющивши очі, кинув:

— Подумаєш, яке страшне діло! Осередком хоче залякати!

— Отже, значить, беретеся керувати шефською комісією? — ще раз поцікавився настирливий молотобоець.

— Сказав берусь, значить берусь!

І кинувши це страшнувате слово, Степан Трохимович почув, як йому щось різонуло в животі, й він тут же, не звертаючи більше уваги на своїх підручних, побіг до вбиральні.

"От історія! — щасливо посміхаючись, думав у вбиральні Степан Трохимович. — Виходить, вскочив ще в нове навантаження. Замість випитати щось, як мені бути з кармазинівським шефством (певніше, без кармазинівського шефства), влетів у керівники загальнозаводської шефської комісії. Мабуть, недарма приказка приказує: що біда біду тягне. Що ж тепер виходить? Перше: шеф села Кармазинівки, друге: керівник загальнозаводської комісії, третє..."

Але далі Степан Трохимович (він вже підперезався поясом й виходив до цеху) не додумав: він раптом почув збоку себе знайомий голос:

— Бачите, де зустрілися? Драстуйте! Що ж це вас так довго не видно?

Перед ковалем стояв заводський редактор й чемно посміхався крізь свої великі рогові окуляри.

"От тобі й третє, — збентежено подумав старий коваль. — Ну, тепер буде морока, знову вскочив".

— Чого ж це ви до нас не заходите? — спитав редактор. — Мабуть, вирішили цілу статтю дати про своє село?

Як відомо, Степан Трохимович ніяких таких вирішень не приймав, але припущення редакторове йому подобалося: як не як, а все-таки не прийдеться позичати очей у сірка.

— Ви, ето, справедливо говорите! — відважно промовив Степан Трохимович. — Думаю статейку дати, та... не знаю, чи справлюсь: не звик, знаєте, до такої роботи.

— Нічого, — сказав редактор, поправляючи свої рогові окуляри, — пишіть, ми вас виправимо. Як умієте — так і пишіть... За два дні напишете? — раптом додав він.

— Навряд... я, знаєте, дуже поволі пишу, — промовив збентежений Степан

Трохимович.

— Ну, тоді напишіть за три дні... навіть за п'ять днів... Добре? — і редактор потиснув ковалеві руку.

— Та... добре! За п'ять днів, мабуть... той... напишу.

.....
.....

Тільки скінчивши свою зміну, Степан Трохимович очутився й зрозумів, що йому приніс цей новий день. І очутившись, Степан Трохимович промовив:

— Оце вже вскочив, так вскочив! Хотів вислизнути, а воно — бач! Таки вірно приказка приказує: скачи, діду, хоч задом, хоч передом, а діла йдуть своїм чередом.

...Таня-комсомолка і молотобоець Матвій вже вийшли з цеху. Покинули й бухкати парові молоти: розпочалася перерва. Степан Трохимович забрав свого кошика й вийшов на повітря. Його зустрів той же дрібний осінній дощик. Дуже неприємно було Степанові Трохимовичу, що позадавався він й погодився керувати шефською комісією: ну куди йому з його досвідом братися за таке діло! І махнув тоді старий коваль безнадійно рукою і, безнадійно махнувши рукою, звернув до вокзалу.

Х

Що б е н т е ж и л о к о в а л я ?

С т е п а н Т р о х и м о в и ч з в е р т а є т ь с я

д о с е к р е т а р я к о м о с е р е д к у .

Р о з м о в а з М и т ь к о м - к о м с о м о л ь ц е м

і р о б і т н и к о м З а б а р о ю в р о б о ч о м у

п о ї з д і . С т е п а н Т р о х и м о в и ч в и р і ш у є

с ь о г о д н і й т и д о К л і щ а . Але Степан Трохимович, по суті, вже готовий був замиритися зі своїм новим становищем: сільбудівська овація зробила своє діло. Коли правду говорити, то коваля не те вже бентежило, що в його особистий, досі начебто нікому не цікавий післяробітничий час стали втручатися начебто випадкові люди (Степан Трохимович і раніш бачив — принаймні одним оком, — як навкруги нього шумує громадське життя, як в це життя якась невідома йому сила втягує всіх живих людей міста й села). Степана Трохимовича бентежило те, що він несподівано опинився в хвості подій свого часу, і те, що він не розуміє, як йому їх наздогнати. Себто Степан Трохимович знав, що від нього вимагають: Кліщ, очевидно, вимагав, щоб він, скажім, виступав на різних сільських зборах і агітував за колективізацію, щоб він до того ж притягнув на цю агітацію ще кількох робітників; зрозуміло було, чого хотів від нього й редактор, — Степан Трохимович не знав тільки, як йому навчитись так агітувати, щоб, по-перше, не дуже зростали навантаження, щоб, по-друге, поєднати, припустім, свою агітацію з думками дуже потрібного йому громадянина Онучки й не менш симпатичного сусіди Мотузки, по-третє, так, щоб не видно було, що він відстав від подій свого часу.

"Мабуть, даремно я ухилявся від громадської роботи, — думав старий коваль. — От тепер би й не бігав по редакторах. Здобув би досвід — і не прийшлося б червоніти, як

ото тоді на зборах комнезаму. Видно, час такий, що нема тобі ні старого, ні молодого — всі рівні, і всі якось мусять думками шелестіти".

Але міркування міркуваннями, а навантаження самі по собі. Треба було вживати якихось героїчних заходів й так чи інакше розпочинати якусь роботу. Перш за все Степан Трохимович вийняв з скрині свою записну книжку і, щоб не забути, позаписував:

"Шефство в Кармазинівці, керування заводською шефською комісією, кореспонденції до газети й стаття про кармазинівські неполадки". Найбільш його тривожило керування шефською комісією (а він глибоко переконаний був, що вже "влетів" туди!), але перш за все треба було подумати про шефство в Кармазинівці. На щастя, Кліщ знову дав йому передишку й ("сукин кот"! — багато м'якіш думав тепер про нього старий коваль) мовчки вичікував.

"Піти ще раз до редактора? — примірявся Степан Трохимович. — Так знову нічого не вийде. Порадитись з Танькою чи то з Матвієм? І цього тепер не можна зробити".

І раптом, коли вже Степан Трохимович загубив останню надію вислизнути з неприємного становища, — йому, як і колись, спав на думку комосередок. Куди ж, як не туди, йому піти і де ж, як не там, дістати вказівки! Незнайомий народ? А хіба тільки знайомі туди й ходять? Степан Трохимович піде прямо до секретаря комосередку і скаже йому приблизно так:

— Здрастуйте! Я до вас досі не ходив, але я такий-то й такий-то й такий-то. Інтересуюсь, значить, своїм шефством над своїм селом Кармазинівкою й прошу...

Тут Степанові Трохимовичу блиснула, можна сказати, надзвичайно талановита ідея: він вирішив просити собі помічника, щоб, значить, розпропагувати з цим помічником село Кармазинівку. Особливо талановита була ідея в тому сенсі, що, по-перше, від помічника можна буде дечого повчитись (комосередок не дасть же малодосвідчену людину! він же може дати тільки партійця!), по-друге, талановита була ідея й тому, що в скрутні моменти можна буде (будемо говорити правду і до кінця) за щось і заховатися: Степан Трохимович підсвідомо мав на увазі спину свого помічника, а під скрутними моментами підсвідомо розумів, скажім, Мотузчине обурення з агітації за колектив.

Степан Трохимович навіть потер руки від задоволення й з не меншим задоволенням покрутив собі вуса.

На жаль, того пам'ятного дня, коли прийшла йому в голову ця безперечно непогана ідея, Степан Трохимович секретаря не здибав, здибав він його тільки за три дні. Коли Степан Трохимович одрекомендувався й сказав, що він один із учасників революції 1905 року, секретар похитав докірливо головою й промовив:

— А-я-я-я-я-я! Кажете, учасник революції 1905 року?

— Та я... той, — не зрозумів Степан Трохимович. — Ви, може, думаєте, що я брешу?

— Не про те, голубчику мій дорогий, — сказав секретар комосередку, — вірю вам, вірю! Але чому ви досі в Модрі не працюєте? Ну, признайтесь, — не працюєте? Га?

— Та знаєте... — признався Степан Трохимович й тут же попередливо подумав:

"Треба записати в книжечку і Модр".

Але це нове навантаження Степана Трохимовича не схвилювало вже (секретар і справді взяв слово в старого коваля, що він буде працювати в Модрі): Степан Трохимович раптом зрозумів, що від зливи навантажень нема йому порятунку доти, аж поки він виявить себе добрим активістом. Та й справді: всі гадають (і мають рацію), що він незавантажений, і кожний хоче його завантажити. Розпочне роботу — і зливі кінець.

Вислухавши інформацію, секретар комосередку з задоволенням подивився на Степана Трохимовича й сказав:

— Дуже добре... це дуже добре!.. Але кого б вам порекомендувати в помічники? — Секретар комосередку замислився й раптом промовив: — Знаєте що: зайдіть, голубчику, за два дні: я тут пораджусь із товаришами й ми вам когось найдемо.

Вийшов Степан Трохимович від секретаря осередку дуже задоволений і навіть з деяким почуттям погорди. Задоволений він був тому, що його не призначили на керівника заводської шефської комісії (хоч Матвій і Таня поки що суперечки не згадували, але Степан Трохимович чекав, що цю суперечку згадає секретар осередку), гордий він був з того, що як би там не було, а він вже по-справжньому розпочав свою громадську роботу і, значить, Кліщ тепер уже не буде чіпати його.

В робочому поїзді він зустрівся з Митьком-комсомольцем. Тепер уже, після овації, Степан Трохимович, стикаючись із цим цибатим хлопцем, не тільки, як це було раніш, не зневажав його привітання, але й з деякою тривогою стежив за Митьчиним капелюхом: Степан Трохимович побоювався, що тепер Митько, після того як коваль затикався на комнезамівських зборах й Митькові навіть прийшлося визволяти його, — тепер Митько уже не буде так чемно вітатися з ним.

Вони сиділи на останніх двох лавах, один проти одного, щільно притуляючись до вагонної стіни, бо народу у вагоні було дуже багато і їх тиснули.

— Як же це ви мене... — той, — почав Степан Трохимович, позасвідомо посміхаючись задобрюючою посмішкою, — що ж це ви саме мене в шефи? Га?

— Власне, це не цілком вірна формулювання, — сказав як і завжди чемний і витриманий Митько. — За шефа ми беремо завод: а ваше завдання розбуркати заводську громадськість й притягти її увагу до Кармазинівки.

— Гм! — невиразно здвигнув плечима Степан Трохимович, бо йому не сподобалося це пояснення: він сам розумів, чого хочуть від нього, але все-таки трохи неприємно було, що не він шеф, а саме заводська громадськість: так Степан Трохимович звик до свого титулу.

— Це, знаєте, Кліщева формулювання, — продовжував пояснювати Митько-комсомолец. — Ця формулювання для маси зрозуміла — ну, хай буде й так.

"Ага, — подумав Степан Трохимович, — для маси зрозуміла? А ми ж хіба за кого піклуємось? Хіба ми не для маси працюємо?"

Словом, коваль входив уже в смак нової, досі йому невідомої роботи. І зовсім не тому він поцікавився, чого це саме його обрали на шефа, а не когось іншого, що мав на

увазі якихось інших кандидатів, — діставши від секретаря комосередку обіцянку прикомандирувати до нього помічника, він просто почував себе зараз найділовішим із шефів і йому дуже хотілося з Митьком поділитися своїми перемогами.

— А чого ж все-таки той... ну, ти, скажім, не взявся за цю справу? — Степан Трохимович ніяк не міг перескочити на ту тему, яка його цікавила.

— Щоб притягти завод до такої серйозної справи, — сказав Митько-комсомолец, — треба знати, як його притягти, і, головне, знати, кому цю справу доручити. Я людина молода, маю маленький виробничий і комсомольський стаж, а ви старий робітник і до того ж учасник революції п'ятого року. Ви людина з авторитетом.

Степанові Трохимовичу дуже подобались останні пояснення Митьчині. Він, подивився у вікно, повз яке пролітали осінні тумани, і навіть знову покрутив від задоволення свого сивого вуса.

— То вірно, — погодився Степан Трохимович, з деяким острахом поглядаючи на сусідніх пасажирів: він дуже побоювався, щоб серед них не було такого, який би добре знав його, висловлюючись образно, заводську "активність".

На щастя, близько сидів тільки один знайомий, саме робітник Забара, що мешкав в тій же Кармазинівці й якого Степан Трохимович з деяких причин (див. нижче) цілком ігнорував.

У вагоні стояв неможливий галас. В одному місці сперечалися, в другому — співали, в третьому — хтось підсвистував. Більше за всіх, звичайно, гомоніли спекулянти: попродавши в городі продукти, вони ніяк не могли поділити між собою заробіток. В кінці вагона стояв безрукий громадянин і, намагаючись перекричати присутніх, виспівував фальцетом якусь коломийку. Тут же метушилися хлоп'ята з цукерками й викриками:

— Іріс! Іріс, хто хоче іріс? Три копійки пара!

— Давай сюди! — сказав до одного Степан Трохимович: цими конфетами він зрідка вгощав Мотузчину Одарку.

— Ач! Старий теж до канфета лізе! — подав був хтось репліку.

— Та то ще хто й зна, хто з нас старий! — огризнувся Степан Трохимович, почувавши себе надзвичайно бадьоро й задерикувато. — Бачили таких молодиків!

Він огризнувся з почуттям власної гідності й з цілковитим усвідомленням, що він і справді має рацію вважати себе за молодого, і, огризнувшись, Степан Трохимович знову почав шукати стежок до тієї теми, що його цікавила.

— Таке діло, що, мабуть, прийдеться з своїм помічником скласти плана, — сказав він, звертаючись до Митька-комсомольця.

— З яким це помічником? — поцікавився співбесідник, зрозумівши, про який план іде мова: "очевидно, про план шефської роботи", — подумав Митько.

— Та з тим же помічником, що його мені призначила ячейка, — неохайно кинув старий коваль.

— Ви вже говорили з комосередком? — спитав Митько-комсомолец.

— Аякже! — сказав Степан Трохимович. — З самим секретарем говорив. — І, тут же

подумавши, що Митько може цю новину переказати Кліщеві (Степан Трохимович хотів обов'язково сам її переказати), додав: — Тільки ти про це, голубе, нічого не говори Кліщеві: я йому сам скажу.

Митько, звичайно, нікому нічого не буде говорити, коли цього Степан Трохимович не хоче, але Митько все-таки цікавиться, кого це ковалеві призначили в помічники?

— Та там одного чоловіка, — сказав неправду Степан Трохимович, він говорив таким голосом, наче й справді знав цю людину, що він її взивав "чоловіком". — Ти його, мабуть, не бачив!

І Степан Трохимович змовк. Мовчав і Митько-комсомолец. І, можливо, розмова на цьому б і скінчилася, коли б мовчанку не порушив сусіда.

— Це ви ведете балачки з приводу тієї історії, що трапилася на комнезамівських зборах? — звертаючись до Степана Трохимовича, сказав сусіда, робітник, Забара.

Забара від старого коваля відрізнявся хіба що своїм молодшим віком. Як і Степан Трохимович, він ні на заводі, ні на селі не вів жодної громадської роботи. Як і Степан Трохимович, він тільки знав з одного боку станок, з другого — своє кармазинівське господарство. В сенсі "громадської активності" він, так би мовити, перевищував коваля. Коли Степан Трохимович відчув себе заводською людиною, Забара й досі дивився на завод (а він там працював років з 10) як на місце приробітку і всіма своїми думками і досі належав селові, себто, вірніше, своєму нікчемному одноосібному господарству.

Забарине запитання, можна сказати, трохи образило старого коваля. Що значить "тієї історії"? Яка це "історія" трапилася на комнезамівських зборах? Забара має на увазі овації, що йому зробили її незаможники? Так хіба ж це "історія", себто така справа, що може тільки дивувати тверезих людей?

— Ти ото, Забара, ні чорта не робиш, — незадоволено кинув Степан Трохимович, чухаючи собі лисину, — та ще й іншим заважаєш революцію готувати.

— Що ви, Степане Трохимовичу! — зніяковів, нічого не тямлячи (він і справді без всякої іронії поцікавився "історією"), робітник Забара. — Це тільки к слову прийшлося.

Але Степан Трохимович вже входив у раж.

— Не люблю я таких людей, — далі говорив він, позираючи на Митька-комсомольця й чекаючи від нього одобрення своїх думок. — І сам не дам і другому не дам.

На твоїй "активності", Забаро, ми розживемося, як ото сорока на лозі або як тінь на воді.

— Та що ви, Степане Трохимовичу! — далі ніяковів Забара. — Та це ж, їй-богу, к слову прийшлося!

— К слову-то к слову, але треба, щоб воно прийшлося до діла.

І що далі говорив Степан Трохимович, то більшим активістом відчував себе і відчував нарешті, що саме тільки тепер він робиться справжнім революціонером і що тільки тепер до нього ніхто не зможе підкопатись. І здавалося Степанові Трохимовичу, що вже ніколи не заболить йому біля серця й ніколи він не буде відчувати себе таким збентеженим, яким відчував себе в останній час.

Кажете, він ще по суті нічого не зробив? Це не біда. Степан Трохимович зробить, бо

він уже почав робити, інакше б йому не запропонували помічника. Він не має великого досвіду? Цей досвід дістане він в процесі роботи, і він дістане його від тієї людини, яку до нього прикомандирує комосередок.

Вагон похитувався. Повз вікон пролітали тумани сирії глибокої осені. Дівчата-спекулянтки співали зажурних столітніх пісень. Але Степан Трохимович зовсім не журився і почував себе дуже добре.

"Треба сьогодні піти до Кліща й поговорити з ним", — думав Степан Трохимович.

Йому дуже радісно було, що сьогодні він сам шукає зустрічі з цією невгомною, нещодавно мало не страшною йому людиною.

Саме з таким настроєм він і вийшов з робітничого поїзда.

XI

Хто перестрів старого коваля
біля вітряків? Почато кагітації.

Чому не можна
загітувати Корольчука?

Зустріч з місцевим попом.

Степан Трохимович здоровкається. Степан Трохимович був уже біля вітряків (Митько-комсомолец і Забара вже зникли за хатами), як йому дорогу пересік селянин Корольчук, громадянин села Кармазинівки, і, підійшовши до нього, сказав:

— Поясніть нам, Степане Трохимовичу, таке діло: що воно на світі робиться? — і Корольчук поставив на стовпчик мішок з борошном: він допіру був у млині.

Почуваючи себе кармазинівським шефом, Степан Трохимович теж зупинився і, поважно звівши до перенісся свої широкі сиві брови, сказав:

— Ви з приводу чого мене запитуете? Говоріть конкретно!

— Та оце ж я й хочу говорити конкретно, — висякавшись, промовив жукоподібний Корольчук. — Діло таке, Степане Трохимовичу, ви чоловік городський, шляєтесь там по заводах тощо ("шляєтесь" Корольчук сказав не з метою образи коваля), а ми люди тьомні і нічого нам не видно. Так от допоможіть, будь ласка, і скажіть нам, яка тут прахтіка проісходить?

— Ви, може, з приводу колективізації? — запитав Степан Трохимович, пильно дивляючись в Корольчукове обличчя.

Іншого разу цього запитання він, напевне, не поставив би, але тепер, коли думки його саме навколо колективізації й метушилися (шефство ж!), він інакше сказати й не міг.

— От-от! — зрадів Ковальчук. — Саме таке діло нас і интересує. Больно, Степане Трохимовичу, сидіти в темноті й махати руками над діркою. Но яка дірка, к приміру? Дірка получилась од розриву нашого життя. От в чім вопрос.

— Це ви даремно говорите нащот розриву, — поважно сказав Степан Трохимович і, вийнявши свою люльку, набив її тютюном. — Це ви, Корольчуче, помиляєтесь.

Коваль перед тим, як розпочати свою промову (а він саме зараз і вирішив приступити до виконання своїх шефських обов'язків), — перед тим, як цю промову

розпочати, свідомо на мент затримав свого язика: з передишкою завжди виходить поважніш.

— Могло буть! Могло буть, помиляємось! — одразу ж погодився Корольчук. — Ми люди тьомні. Говоріть ви. Ми ще вас послухаємо.

— Ну, так ото ж і слухайте! — і старий коваль замислився.

Корольчука Степан Трохимович добре знав. Корольчук жив за кілька дворів від нього. Це був типовий середняк, і за такого його й вважали на селі. Назвати його дуже революційною людиною не можна було, але й контрреволюційною — ні в якому разі. І не тому, що він свого часу сяк-так боровся з білими, але головню тому, що, хоч він і підпадав зрідка під вплив кармазинівської глитайні, все ж в основному симпатизував Радянській владі. Словом, матеріал для шефських експериментів був дуже вдячний.

— От почнемо з приказки, — з почуттям власної гідності почав був Степан Трохимович свою агітацію за колектив... й тут же осікся. Річ у тому, що в голову полізли зовсім не ті приказки, які йому були потрібні: скажім — "гуртове — чортове", "гуртом і батька краще бити" і т. д. — Почнемо з приказки, — тягнув далі Степан Трохимович, — ну... скажім, з такої — "громада — великий чоловік". Вірно я говорю? Вірно! Отепер я вас і питаю: що краще — громада чи отак, як без громади, жити?

— Та ви мені про це не говоріть, — махнув рукою Корольчук. — Я цю прахтіку давно пройшов. Тут діло не в тім... От подивіться на оцей степ, — і Корольчук тикнув пальцем у просторінь.

Степан Трохимович повернувся у той бік, куди вказував його співбесідник, і, на жаль, нічого там особливого не побачив. Степ як степ. Над степом стояла сіра мряка найглибшої осені, по степу пливли брудні осінні дороги, але щоб степ міг зупинити на чомусь око — цього сказати не можна було.

— Що ж там таке? — спитав нарешті старий коваль, здивовано позираючи на співбесідника.

— А таке діло, Степане Трохимовичу, — сказав Корольчук, — що як не крутись, як не вертись, а з шматка нічого путнього не дістанеш, і знову будеш ти без інтересу.

— От бачите! — зрадів Степан Трохимозич! — А я хіба не те ж саме кажу? Виходить, треба щось думати. Обов'язково треба думати!

— Правильно, думати треба! — погодився Корольчук. — Але тут от в чім вопрос. Вопрос в розриві нашого життя. К приміру, так, один каже — йди в колектив, а другий — Боже тебе борони! Один тієї, а другий цієї, а ти стоїш, як овечка, і нічого не розумієш.

— Ну, коли ж вже така справа, — зрадівши, сказав Степан Трохимович, — так тут нічого й говорити. Хто, скажім, агітує за колектив? Га? Ну кажіть, хто? А хто тепер говорить проти колективу? Ну? Кого ж вам слухати: тих чи цих?

— Це ви правильно пояснюєте! — погодився Корольчук, знову забравши мішок на спину й заступавши до села. — Цілком правильно! Но ви, припустім, присоглашаєте до колективу, а от Мотузка співає зовсім іншої. А тепер і розберіться.

Степан Трохимович трохи зніяковів. Що Мотузка був проти колективу — це від

коваля не сховалося, але що його громадська діяльність одразу ж наскочить на непоборні перешкоди, цього Степан Трохимович не передбачав. Він передбачав, що треба якось поєднати Мотузчині думки з колективістичною агітацією, але він не передбачав, що їх так важко поєднувати і що їх прийдеться поєднувати на першому ж кроці його шефської роботи.

— А ви його не дуже слухайте! — ризикнув порадити Степан Трохимович. — З нього, знаєте, людина хоч і добра, але, знаєте, іноді він таке говорить, що й сам тому не вірить.

— Не кажіть, Степане Трохимовичу, — заперечив Корольчук. — Він рішительно настоює на своєму... Що він каже? А каже він, що як підемо в колектив, то вроді як в кріпаки запишемось. Розумієте, на що він натякає?

— Та то він, мабуть, жартує! — уже безпорадним голосом сказав Степан Трохимович: він і сам не вірив в те, що говорив.

— Кажете, жартує? — сказав Корольчук. — Навряд! Бо як ото вас настановили шефом, то він і говорить: "Тепер, — говорить, — прахтіка не та буде, як сяде свій чоловік до незаможників (це він вас має на увазі), то ми враз знищимо цю пропаганду". Послухав я його та й думаю: могло бути! Ми люди тьомні!

Корольчук зупинився: вони вже стояли біля Корольчукового двора. З неба почали зриватися вогкі сніжинки: впавши на землю, вони враз танули й робили ще більше багно. Селом посувався короткий сірий напівзимовий день. (Степан Трохимович був на останній зміні). До воріт підійшла худа кобила і, перекинувши писк на вулицю, тупо дивилася своїми сумними очима. З хвіртки вийшла молодиця з відрами і, зиркнувши на коваля, сказала Корольчукові:

— Ну, чого ж ти зупинився? Може, знову в комуну збираєшся? Іди-но до сіней, треба свиней нагодувати.

Степан Трохимович, що так і не зумів щось сказати Корольчукові й щось досі обмірковував, як би йому викрутитись із того ніякового становища, в яке він допіру попав, почувши молодичине казання й чіпляючись за нього, як за визволення від неможливої ваги, сказав:

— До якої ж це комуні твій чоловік збирається?

— Та до Кліщевої ж! — відповіла молодиця, не повертаючись і йдучи до колодязя. — Та хоч би вже збирався, чи що? А то ні туди Микита, ні сюди Андрій. Тільки голову морочить і собі, і людям... Тьфу! — сплюнула молодиця й зникла за рогом.

— Виходить, ви вже й до комуні ходите? — зрадів Степан Трохимович. — Так чого ж ви? Чого ж ви вагаєтесь? Треба ж нарешті кудись вирішити: або сюди, або туди. Може, ви й справді думаєте, що я щось там серед незаможників? Та Боже борони! То Мотузка так, між іншим, говорить, ви йому не дуже довіряйте.

— Могло бути! Могло бути, Степане Трохимовичу, — погодився Корольчук. — Я й сам так думав, слухаючи Мотузку. Думаю: говори, говори, але все-таки брешеш. Городський чоловік, та ще й старий робочий, не піде проти колективу... Але, з другого боку, і боязко: тільки-но націлишся, а тут, гляди, нове розпорядження прислали.

— Та яке там розпорядження! Що ви кажете?! Ніякого розпорядження не буде!

Степан Трохимович знову відчув себе в доброму настрої. По-перше, йому подобалось, що Корольчук збирається щось робити, і це бажання Корольчукове він уже готовий був (принаймні позасвідомо) приймати як продукт його шефської роботи, по-друге, неприємна справа з Мотузкою відходила нібито на другий план.

— Обов'язково йдіть кудись: або сюди, або туди, — продовжував Степан Трохимович. — Обов'язково! Це я вам раджу як... можна сказати, ваш добрий приятель.

— Могло буть, Степане Трохимовичу, — не заперечував Корольчук. — Тільки от в чім вопрос: якби ж власть видала якогось маніфеста, чи що. Треба, Степане Трохимовичу, всією громадою йти, бо больно дивитись, як народ страждає на шматочках, од котрих ніякого йому інтересу.

— Ви не турбуйтеся! — заспокоював старий коваль — За чім турбуватись? Власть знає, що робити. А ви, головне діло, не вагайтесь. Не можна припустити, щоб в нашій країні були вагання.

Ковалева агітація, звичайно, не дуже переконала Корольчука, не переконала хоч би й тому, що Степан Трохимович так і не наважився рішуче відмежуватися від Мотузки. Але сам Степан Трохимович зі своєї агітації був цілком задоволений: він уже уявно розповідав Кліщеві, як він ловко агітував Корольчука, і уже певний був, що Кліщ (а значить і всі незаможники) будуть дуже дякувати йому за це. Словом, він тепер ще з більшим нетерпінням чекав побачення з Кліщем.

Назустріч ковалеві йшов місцевий піп. В Бога Степан Трохимович давно вже не вірив. Що ж до місцевого попа, то його Степан Трохимович вважав за людину досить непогану, і тому, порівнявшись з ним, він чемно зняв капелюха й сказав:

— Здоровенькі були, батюшко! Мабуть, до базарю йдете?

— Драстуйте, Степане Трохимовичу, — проходячи, кинув батюшка. — До базарю йду!

Степан Трохимович зовсім не думав про те, що йому не слід так чемно поводитись з "батюшкою": почувавши себе перевтомленим, він міг думати тільки про постіль, і Степан Трохимович не припускав, що за якийсь час він цього робити ніколи не буде.

XII

П о д о р о ж д о К л і щ е в о г о д в о р у . Я к і

п е р е ш к о д и з у с т р і л и С т е п а н а

Т р о х и м о в и ч а . Р о з м о в а з ж і н к о ю .

К у д и п о т р а п и в с т а р и й к о в а л ь . З у с т р і ч

з м і с ц е в и м и в ч и т е л я м и : з Г л у ш к о м

і М и т р о с е н к о м . Спав старий коваль не дуже багато. Прокинувшись, він негайно ж поспішив до Кліща. Поспішати треба було ще й з тієї причини, що Кліщ жив аж на другому кінці досить-таки довгенької (верстов на шість) Кармазинівки. Підходячи до Кліщового двору, Степан Трохимович почував, що йому серце мало не розривається. Воно прискорено функціонувало і тому, що він швидко йшов, і тому, що це побачення його дуже хвилювало.

Біля хвіртки його зустрів кудлатий пес: пес лежав біля колоди й не зовсім привітливо позирав на Степана Трохимовича, що, витягнувши ногу із багна, нарешті зупинився. Як на гріх, не тільки біля двору, але й на вулиці нікого не було. Перед Степаном Трохимовичем постала дилема: або підняти свій посошок і відважно запропонувати псові дати йому дорогу, або цього не робити й чекати у моря погоди, себто чекати того щасливого моменту, коли хтось випадково вийде з хати. Чекати Степан Трохимович не мав часу, бо міг спізнитись на поїзд, але й рушати на собаку він теж не ризикував.

— Та пішов... бодай тобі! — обережно запропонував Степан Трохимович псові.

Але пес подивився на коваля тими ж непривітливими очима й не рухався.

"От морока! — подумав Степан Трохимович. — Був би такий, як мій Жучок, то ризикнув би сьак-так позмагатися, а такого кудланя небезпечно зачіпати".

— Та пішов... бодай тобі! — знову запропонував псові Степан Трохимович: не відважуючись підняти посошка, він вийняв з кишені хустку й витер нею свою спітнілу лисину. — Та пішов... бодай тобі!

Пес і на цей раз тільки зиркнув на коваля і, не виявляючи найменшого бажання дати йому дорогу, почухався.

Коваль озирнувся. Брудна напівзимова вулиця й тепер була порожня. Може, там, в кінці її, хтось і проходив, але сніг, що почав зриватися з неба великими вогкими шматтями, засліплював очі і далі як за чотири хати нічого не видно було.

Становище і справді не справляло враження одного із веселих, особливо ж сумно було тому, що перешкождала дрібниця — такий собі кудлатий і, можливо, навіть нікчемний собака. Нарешті Степан Трохимович вирішив кричати на всі груди, і він закричав своїм старечим баритональним басом: мовляв, та вийдіть же хто-небудь за ворота!

Степан Трохимович стояв мало не посередині вузької вулиці, і його викрик могли прийняти на свою адресу одразу кілька дворів, себто за звичайною старовинною звичкою жодний із них міг би не відгукнутись, але тут фортуна зжалилась над старим ковалем: раптом рипнули двері Кліщевих сіней й на вулицю вибігла якась жінка.

— Чого це ви тут кричите? — спитала вона, звертаючись до Степана Трохимовича.

— Та оце хотів, до вас зайти, та от клятий пес ліг посеред дороги й не пускає.

— Хіба ж це пес? — з презирством сказала жінка і, штовхнувши ногою собаку, кинула: — Пішов, бодай би ти йому здох! — і, скрикнувши, вона поінформувала коваля: — Йому вже, ма'ть, років з двадцять, воно, стерво, і глухе і вже не має жодного зуба.

— От бач! — засоромився Степан Трохимович, позираючи на собаку, що, ледве підвівшись, зашкутильгав у двір. — А я думав... От бач!..

І тут же, Степанові Трохимовичу метнулося в голову: "отак і в житті буває — ти його боїшся, а воно зовсім не страшне".

— Так ви, ма'ть, прийшли до Кліща? — запитала жінка. — Ви, ма'ть, будете отой робочий, що ми його обрали за шефа?

— Аякже! Аякже! — заметушився Степан Трохимович, дуже зрадівши, що його й на

цім краю Кармазинівки знають. — Отой самий!

— Та чула, — сказала жінка. — В комуні говорили про вас... Ви будете з Нестеренків? Це не ваш дядько тепер на Сулимівці проживає?

— Ні, це не мій дядько. То, мабуть, інших Нестеренків, — сказав Степан Трохимович. — Мої дядьки всі померли.

— А я думала, з цих Нестеренків, — промовила жінка. — Тепер село так розрослося, що всіх і не визнаєш.

Жінка, як виявилось, була не із мовчазних і почала далі розпитувати коваля. Степан Трохимович відповідав: відповів на одне запитання, відповів і на друге. Нарешті йому захотілося й до хати і, головне, захотілося поговорити з Кліщем.

— Так, може, ви покличете свого чоловіка? — сказав він. Я маю з ним де про що побалакати.

— А ви до якого Кліща? — запитала жінка, поправляючи на голові хустку. — До того ж, ма'ть, що комуною править?

— Та до того ж! — сказав Степан Трохимович. — До Андрія.

— Е, — відказала жінка, — так ви ж не туди попали: тут живе Грицько Кліщ — його батько. Андрій Кліщ уже пішов з батьківського дворища й тепер проживає біля Бугаївської криниці. Знаєте?.. Ото як зійдете до церкви, та потім звернете на Турханівську леваду. На леваді когось розпитаєте, де Сухані живуть, — там Андрія й знайдете.

Ця новина прямо-таки ножем різонула по ковалевому серцю: як же це так? Чого ж він за кілька верст теліпався сюди? Він же ясно розпитував! Невже не можна було поцікавитись, якого йому Кліща треба? Чи, може, не знали, що Кліщ пішов з батьківського дворища? Досада брала й на жінку: мабуть, з півгодини (гіпербола) затримала його і, головне, затримала без діла, по-бабському. Гнівався він і на беззубого, глухого пса, що теж, мабуть, хвилин з двадцять (теж гіпербола) примусив його топтатися в багні.

"Недарма приказка приказує, — подумав Степан Трохимович, — "де оком не доглянеш, там калиткою доплатиш..." Та навіть і не в цьому діло, — перебив сам себе старий коваль. — Діло в тому, що так і в житті буває: зібрався в дорогу — йдеш. Прийшов, куди йшов, а виходить, що там і нема, чого шукаєш: виходить, що не так розпитав та й не тих, кого треба".

Рушивши від воріт непотрібного йому Кліща, Степан Трохимович уже й не знав, куди він піде: додому чи шукати вищезгаданої левади. Хоч і важко було місити напівзимове багно, але й не легше було залишитися з думкою, що він сьогодні так і не побачить незаможницького проводиря. І не відомо, доки б він вагався, коли б не почув за собою жіночого голосу (від двору Грицька Кліща він уже був кроків на п'ятдесят).

— Слухайте, діду! — кричала жінка, що він з нею допіру розмовляв. — Сьогодні до Андрія Кліща не йдіть, бо його дома не застанете. Чуєте?! Він поїхав до города по комунівських справах.

— Оттакої! — сказав до себе Степан Трохимович й тут же подумав: спасибі, хоч

попередила, а то б ще кілька верстов прийшлося теліпатися.

Повертався Степан Трохимович спершу мало не в гнітючому настрої: раз — те, що він дуже перевтомився, по-друге — йому так і не вдалося похвалитися своїми перемогами. Але потім настроїй йому змінився, і змінився от з яких причин: звичайно, Кліщеві треба якомога скоріш розповісти, що він уже приступив до своєї шефської роботи, та справа ж не в тому — річ у тому, що тепер він уже не боїться попасти в ніякове становище, ніхто вже й не наважиться сказати йому, що він нічого не робить. От в чому річ, оце і головне! Словом, Кліща він встигне поінформувати. Навіть краще буде, коли він завітає до нього зі своїм помічником.

Біля школи Степан Трохимович зустрів двох кармазинівських вчителів: Глушка і Митросенка. З Глушком він давно був знайомий і не раз бачив його в Онучки, Митросенка він мало знав, але з ним він не раз зустрічався в сільраді й навіть розмовляв.

— Куди це ви ходили, Степане Трохимовичу? — зупинив коваля вчитель Глушко. — Чи не до сільбуду, бува?

— Та ні! — кинув Степан Трохимович. — Ходив тут по деяких справах.

Правду кажучи, Степанові Трохимовичу дуже хотілося дещо розповісти про своє шефство й особливо про помічника, і, зустрівшись, скажім, з Митросенком, коваль і розповів би. Але інформувати про свої успіхи Глушка Степан Трохимович не наважувався.

І він мав рацію. Молодий Митросенко належав до того типу радянських вчителів, що їх уже нічим не відрізниш від найкращих активістів села. Митросенка всюди можна було бачити: він і в школі, але він і в сільраді, він у лікнепі, але він і в сільбуді, він збирає з учнями утильсировину, але він і виконує роль рахівника... поки що, правда, і нещасливих колективів, які розпадались. Він читав лекції з політграмоти про виховання дітей, але він не пропускав й жодного сільського зібрання, всюди виступав з діловими пропозиціями. Митросенко був завжди заклопотаний і завжди кудись поспішав.

Про досить літнього Глушка цього не можна було сказати. І не тому, що він був літній (в сусідньому селі літній, навіть старіший за Глушка, вчитель мало чим відрізнявся від Митросенка). Не подібний був Глушко до Митросенка тому, що м'яко висловлюючись, пройнятий був духом старого часу. Знав він тільки свою школу (себто для радянської держави) і більше знати нічого не хотів. Правда, він був теж симпатичною людиною і все-таки подобався ковалеві. Але, головним чином, за те подобався, що любив, як і Тарас Григорович Шевченко, дорогу неньку Україну. Як почне, бувало, розповідати про гайдамаччину та про Хмельницького тощо, так і не хотів би, а заплачеш. Слухаючи Глушка, Степан Трохимович і справді часто втирав очі хусткою.

Коли Митросенко залишив їх на самоті, Глушко сказав:

— От, як бачите: теж українець! А який з нього українець? Тільки й того, що говорить українською мовою.

— Це ви про товариша Митросенка? — спитав Степан Трохимович.

— Та, про нього ж! Про нього! — і Глушко зітхнув глибоко. — Ех, Степане Трохимовичу! Нема тепер старих часів — і не буде! Боляче, знаєте, що так воно виходить. Дуже. Хіба я, скажім, проти Радянської України? Та я вам яку завгодно прийму Україну, лиш би була це Україна... Себто буржуазної я не хочу, але й не хочу такої, щоб... Та що там говорити, ви мене й без пояснень розумієте!

Глушко, безперечно, помилявся: Степан Трохимович буквально нічого не розумів. Але будучи людиною дуже чемною й до того ж симпатизуючи цьому вчителеві хоч би за його цікаві й жалісні оповідання про минуле України, вважав за неделікатне зізнатися в своїй темноті й невмінні одразу розбиратися в думках свого співбесідника.

— Та якже! Якже! Звичайно, розумію! — поспішив підтвердити Степан Трохимович.

— Оце тільки з вами та з Онучкою й одведеш душу, — сказав Глушко, натягуючи на вуха свою сиву козацьку шапку і закладаючи руки в кишені своєї хоч, правда, й досить потертої, але все-таки синьої чумарки. — Час такий настав, що вже й не знаю, чого від мене хочуть. Заганяли нашого брата вчителя!

Степан Трохимович не зовсім певний був, що Глушко має рацію так говорити (скоріше міг би так говорити хоч би той же Митросенко, який, до речі, ніколи не жалівся й навіть недолюбляв Глушка за такі слова), але й на цей раз не ризикнув заперечити.

— Скрутний час! Це ви вірно говорите! — погодився Степан Трохимович й тут же, згадавши, що він може з цими розмовами спізнитись на поїзд, зітхнув: — Постояв би ще з вами, та, бачите, на полустанок треба.

Тоді Глушко, що досі стояв кроків на два від коваля, раптом щільно притулився до Степана Трохимовича й тихим голосом промовив:

— Так, кажете, вас шефом обрали? Га? Ну, нічого: сідайте на місце Кліща і починайте діяти. Коли вже не можна без цього, то хай уже хоч наші люди сидять. Бо як ми з вами, Степане Трохимовичу, не вбережемо України, повірте мені, що їй уже ніколи не воскресати. Словом, благословляємо вас на цей подвиг: ідіть, правте, прибирайте до своїх рук кого треба й — головне — не давайте цій хворобі далі розповсюджуватись. Не забувайте до того ж, Степане Трохимовичу, слова нашого великого революціонера Тараса Григоровича Шевченка: "Я так її, я так люблю мою Україну убогу, що прокляну святого Бога, за неї душу погублю". — Вчитель помовчав і раптом додав: — Та що там вам говорити, — ви й самі розумієте!

Глушко й тепер помилявся. Степан Трохимович і тепер буквально нічого не розумів, крім того, що він, мусить щось чи когось затримувати і що його певні кола кармазинівського суспільства мислять як людину, яка мусить скинути Кліща й сісти на Кліщеве місце. І все-таки Степан Трохимович і тепер не зміг не підтвердити:

— Та якже! Якже! Звичайно, розумію!

Попрощавшись з Глушком, Степан Трохимович поспішно заступав до свого двору. Степан Трохимович був збентежений. І вже не тому збентежений, що, скажім, не зміг толком пояснити Корольчукові, чого йому, Корольчукові, не треба робити, не тому, що не поговорив сьогодні з Кліщем, а саме тому він був збентежений, що на нього

покладали великі надії не тільки незаможники, але й ворожий їм Мотузка, але й не менш ворожий Глушко, але й ще, мабуть, багато подібних людей. Тому, нарешті, був збентежений, що ці останні люди не мислили його, Степана Трохимовича, в співробітництві з Кліщем.

Степан Трохимович ламав голову, Степан Трохимович напружено думав. Але Степан Трохимович все-таки нічого не міг собі порадити. Тоді Степан Трохимович взявся себе підбадьорювати: мовляв, "на те піп і посвятився, щоб у церкві крутився". Але із цього теж нічого не вийшло, Коваль був все-таки збентежений.

XIII

Зустріч з Онучкою.

Онучка інтригує Степана Трохимовича.

Чого громадянин Онучка

захотів до комуни?

Степан Трохимович зажурився. Дальші невдачі були такі: перша — на протязі 10 днів він ніяк не міг зустрітися з Кліщем, друга — на протязі тих же днів він жодного разу не здибав секретаря осередку й, нарешті, третя — Таня й Матвій, хоч досі й не обмовились жодним словом про шефську комісію (це добре!), але й чомусь не виявляли бажання говорити з ним.

Колись, це вже було в кінці листопада, перестрів його йоркшироподібний Онучка й, затагнувши до себе, сказав:

— Здається, будуть діла, Степане Трохимовичу!.. Так що ж ви мені скажете відносно пленуму?

— Про що ви говорите, Пилипе Гордійовичу? — спитав трохи незадоволений Степан Трохимович. Ковалеві спало на думку, що Кліщ, нічого не знаючи про його розмову в комосередкові, знову щось йому підстроїв. — Ви щось з приводу незаможників?.. Так ніби ж то... там (Степан Трохимович мало не сказав: "у нас") нічого не було.

— Та я не про це! — махнув рукою громадянин Онучка. — То діло ваше: працюйте собі на здоров'я, шефствуйте. Я за тим не турбуюсь! Скажете десь за мене слово — спасибі, не скажете — й за це дякувати. Отож робіть по-божому, по совісті... Тут, Степане Трохимовичу, більш сурйозне діло! От почекайте — я вам зараз розповім!

Онучка заметушився. Покликавши свого сина Йоську (жінка його поїхала до родичів), Пилип Гордійович запропонував йому негайно ж подати самовара й миттю збігати по "медок".

— Одкушаєте зараз, Степане Трохимовичу, свіженького медку, — сказав він, потираючи свої пухкі руки. — В цьому році, скажу по правді, підвезло: бджілка Божа, спасибі їй, постаралася Совітській власті.

— Виходить, здали державі багатенько? — спитав між іншим Степан Трохимович: спитав, щоб щось сказати, бо його, власне, більш інтригував загадковий "пленум", саме про цей "пленум" він і думав зараз.

— Аякже! Якже! Все здав! Тільки на сім'ю й залишив собі! — І так відказавши, Онучка посміхнувся своїми йоркширськими очима. — Усьо здав, Степане Трохимовичу,

усь, що слід було. На мене не було нарікань, — будьте благонадьожні!

Старий коваль і без Онучки знав, що на Онучку ніколи не буде нарікань. Пилип Гордійович і справді був надзвичайно акуратною людиною. І тому, зиркнувши на широку спину восьмипудової бухті (Пилип Гордійович побіг по посуд), подумав: "Воно він і колишній крамар, але даремно все-таки Кліщ недолюблює його". І подумавши так, Степан Трохимович почав розглядати малюнки на біленьких стінах Онуччиної їдальні.

Жив Онучка в досить-таки шикарному будинкові: принаймні кращого в Кармазинівці не було. За військового комунізму Пилип Гордійович не брав участі в жодній із контрреволюційних організацій, навпаки, як людина далекогозора, трохи навіть нібито співчував радянському ладові й де треба було це з охотою підкреслював. З початку відбудовчого періоду він запропонував свої послуги хлібозаготівчому апаратові й, будучи непоганим комерсантом та ініціативною людиною, зумів з часом в цьому апараті і сам закріпитися й тут же закріпити свою крамницю, що її досі було забито як непотрібне приміщення: за ініціативою Онучки, з Онуччиної крамниці зробили хлібозаготівню контору. Все це вкупі дало можливість Пилипові Гордійовичу залишити за собою дуже непоганий кам'яний будинок під бляхою й непогане дворище. Власне, ніхто на це згоди не давав, але воно якось само собою вийшло: місцева влада почала дивитись на Онучку як на службовця й тому не чіпала його. Кармазинівська громадськість, за виключенням таких активістів, як Кліщ, теж ніде не підносила свого голосу й не протестувала, що Пилип Гордійович живе в шикарному палаці, в той час як, скажімо, школа чи то медичний пункт примостилися в хатках на курячих ніжках.

Які ж такі сили стримували громадськість від протестів? Стримувала громадськість від протестів Онуччина репутація, репутація людини скромної, незлобливої і, можна сказати, веселої.

Коли ж Онучка придбав цю репутацію? Він придбав її ще далеко до революції, саме тоді, коли він був крамарем.

Та й справді, здирствував коли-небудь Пилип Гордійович? Нічого подібного! На свою користь свого часу він накидав малюсінькі копійочки — і тільки! І коли потім ці копійочки виростили в карбованці і сотні карбованців, то, по-перше, ніхто цього не помічав, а по-друге, ніхто б і не наважився обвинувачувати за це лагідного Пилипа Гордійовича. Тим паче ніхто б не наважився це зробити, що в дореволюційний час Онуччина крамниця була єдиним місцем, так би мовити, культурного відпочинку для малокультурних кармазинівських селян. Вже з найранішого ранку можна було бачити біля неї цілі натовпи парубків, дівчат і бородачів. Зі своєї крамниці Пилип Гордійович зробив своєрідний кармазинівський "пратер". Для спортсменів і аматорів різних вигадок тут було необмежене поле. Парубки, скажім, випробовували ребра своїх долонь, що ними, положивши на кінець прилавок штук 8—10 довгих цукерок, били "об заклад", хто краще переб'є ці ж таки цукерки, як і той же таки прилавок. Бородачі змагалися один з одним на "краще випити пляшку пива без передишки й не держачи її руками", дівчата хоч і не змагалися, але підбадьорювали ту ж таки чоловічу статтю. Тоді всі сміялись, всі реготали і всім було весело. Реготав, звичайно, й Пилип Гордійович, і

йому теж було радісно, і конфети, і пиво, і стрічки і т. д. — все це без всякої реклами вилітало до покупців, і, головне, вилітало так, що рішуче всі були задоволені. Цей "пратер" і досі згадували кармазинівські старожили, і тому нічого нема дивного, що Кармазинівка зовсім не зазіхала на шикарний Онуччин палац: вона йому, очевидно, віддячувала за веселі, дореволюційні розваги.

— Ну й медок, скажу я вам, Степане Трохимовичу, — промовив Онучка, заходячи до кімнати з вазою янтарної рідини. — Прямо тобі старорежимний!

— Медок і справді непоганий, — погодився старий коваль і тут же поцікавився: — Так про який там "пленум" ви говорили?

— Почекайте, Степане Трохимовичу, почекайте! — знову, йдучи з хати, сказав восьмипудовий Онучка. — За чайком поговоримо!

"Пленум" рішуче заінтригував коваля. Але, не маючи можливості негайно ж довідатись в чому річ, він примушений був чекати, поки його поінформує Пилип Гордійович. Степан Трохимович підвівся з стільця, підійшов до вікна й почав розглядати дворище.

Під повіткою лежала велика йоркширська свиня з такими ж йоркширськими поросятами. Коней, скажім, Онучка не мав, але свинею обзавівся: поперше, він міг похвалитися, що постачає державі непоганих свиней, по-друге, за допомогою того ж таки сальця він і себе не обходив (свиней він, до речі, вхитрявся вигодовувати якимсь "негодящим зерном", роздобутим за дешеву ціну від якихось невідомих селян). Поруч повітки стояла комора. У коморі була велика яма, що в ній Онучка й держав свої рамочні вулики. Улітку рамочні вулики стояли в садку найближчого радгоспу, за що Онучка давав радгоспові певну частину меду.

...Нарешті Йоська, шістнадцятилітній синок Пилипа Гордійовича, вніс самовара, а за ним вийшов і сам йоркшироподібний господар.

— Біда з цим молодим поколінням! — сахаринно посміхнувся Онучка. — Як ото трохи підросло, так вже й зараз до комсомолу... Йосько, — звернувся він до сина. — Прийняли вже чи ще?

— Та ще! — буркнув Йоська, ковиряючи пальцем у носі. — Кажуть, що спершу кандидатом приймуть.

— Це нічого! — підбадьорив Онучка. — Воно так і треба: спершу треба перевірити людину! — й, звертаючись до того ж таки Йоськи, Онучка сказав: — Тепер можеш іти. Піди пощитай курей, перевір, чи, не задавив тхір і сьогодні якоїсь.

Коли Йоська вийшов із кімнати, Пилип Гордійович підсунувся ближче до Степана Трохимовича й промовив:

— А тепер я вам, Степане Трохимовичу, розкажу й про пленум... Ви й справді на заводі нічого не чули?

Збагнувши нарешті, що річ іде про пленум ЦК партії, й на цей раз (так же завжди було) відчувши себе трохи ніяково (мовляв, він знову менш за Онучку поінформований в партійних справах), Степан Трохимович, проте, мусив зізнатися:

— Та нібито не чув... А що таке?

— Таке діло, Степане Трохимовичу, що розговор пішов усурйоз! Виходить, діло таке, що пленум ЦК вже заговорив про суцільну колективізацію. Ви розумієте, в чім тут загвоздка?

Степан Трохимович хотів був сказати, що він нічого в цій справі не розуміє, але, не бажаючи показувати себе перед Онучкою невігласом, обсмоктавши вуса (він пив чай), промовив:

— Як же, Пилипе Гордійовичу, звичайно, розумію! В нас на заводі це давно проходили. З приводу колективізації у нас кожного дня говорять.

— Значить, помилки нема! — енергійно відзначив Онучка. — Правда, не знаю, до чого все це приведе, але з уверенністю можу сказати, що партія для бедного народу тільки краще може зробити! — і Онучка ткнув пальцем у скло вази: — Будь ласка, беріть ще медку!

— Та спасибі, я його багато не вживаю! — подякував Степан Трохимович.

— Як хочете, діло ваше!.. Но тільки майте на увазі, Степане Трохимовичу: ніколи я для вас нічого не жалів, не жалію й зараз.

Помовчали. Старий коваль мовчав тому, що не знав, про що йому говорити, Пилип Гордійович — очевидно, щось обмірковував.

Нарешті Онучка стрепенувся й, похукавши у свої пухкі долоні, сказав таємничим голосом:

— Ну, а тепер, Степане Трохимовичу, признаюсь вам, — він на мент спинився й раптом поінформував: — Подав я оце заяву про вступ до комуні та й не знаю, що буде: можливо, краще буде, а могло бути і гірше — хто його знає!

— А чого вам подавати про вступ до комуні? — здивувався коваль. — Чого це ви таке придумали?

— Знаєте, Степане Трохимовичу, — почав громадянин Онучка. — Скажу вам по совісті й по ширості: жалько мені наших граждан — темнота, знаєте, неможжна, і треба їм все-таки допомогнути. Уп'ять же й партія за цим настоює, треба й партії допомогнути, так ото я й подумав: як сидіти мені без всяких результатів і чекати, поки мене присоглашатимуть, чому мені самому не піти назустріч?

— Воно вірно, Пилипе Гордійовичу! — сказав збентежений старий коваль — він і справді не знав, що йому говорити. — Це ви вірно зазначаєте: назустріч обов'язково треба йти!

— От, от! — підхопив Онучка. — А я хіба що кажу? Та я не те що в комуну — куди завгодно піду! Хіба для мене партейний наказ не закон? Боюсь тільки, Степане Трохимовичу, — додав він, — що поставляться до мене по-бюрократичному. Коли б ви там кинули за мене словечко — то тоді б, може, й живо розібрали мою справу, а так — хто знає!

— Гм! — здвигнув плечима Степан Трохимович. — Діло й справді сурйозне... Ну та добре! Я якось там поговорю з Кліщем.

.....
.....

Після цього побачення Степан Трохимович, що нещодавно був підбадьорений секретаревою обіцянкою прикомандирувати до нього помічника, тільки й зміг промовити:

— Хоч кров з носа, а помічника я мушу мати негайно! — промовив Степан Трохимович і, відштовхнувши від себе Жучка (він був уже у дворі), зайшов до хати.

XIV

Кого зачепив Степан Трохимович
у їдальні. Як розуміла

Таня-комсомолка Степана Трохимовича.

Що сказав сивенький робітник Самусь.

Зустріч з секретарем комосередку. На другий день, себто після побачення з Пилипом Гордійовичем, Степан Трохимович зустрівся у заводській їдальні зі своєю машиністкою Танею. Нагадувати про змагання й шефську комісію він, звичайно, не мав охоти (хоч його турбувало, що Таня і Матвій ні з того ні з сього замовчали цю справу), але й не зачепити когось із них він теж не міг. Степан Трохимович вирішив саме за допомогою Тані (краще Тані) чи то Матвія зробити побачення з секретарем комосередку.

— Слухай, Таньо! — сказав Степан Трохимович, беручи дівчину за лікоть. — Що ж це ви... мовчите?

Таня-комсомолка подивилася на коваля здивованими очима й промовила:

— З приводу чого це ви, Степане Трохимовичу, говорите?

— Та хіба ж ти той, — Степан Трохимович, власне, хотів говорити про секретаря комосередку, але, давно вже заінтригований мовчанкою підручних, мимоволі з'їхав на шефську комісію. — Та... з приводу ж змагання!

— Виходить, ви ще не забули? — здивувалася Таня-комсомолка. — А я думала, що ви вже забули.

— От тобі й маєш! — Чого ж це він мусить забути? Змагання ж було? Було! Він побився об заклад? (Степан Трохимович дуже хотів замовчати зараз цей "заклад"). Побився! Що ж виходить! Виходить, що вони програли?

— Бачите! — сказала Таня-комсомолка, сідаючи на лаву й пропонуючи Степанові Трохимовичу те ж саме зробити. — Ми думали, що ви погарячилися, і тому не хотіли вас перевантажувати. Ви ж ш е ф с т в у є т е зараз над своїм селом Кармазинівкою?

— Звичайно, шефствую! — зрадів Степан Трохимович такій постановці питання. — Але чого ж ви на мене начебто гніваєтесь і... завжди мовчите?

— Оттакої! — засміялася дівчина й зняла з голови свою червону хустку. — Та ви ж самі з нами не говорите! Ви не говорите, і ми не говоримо. Ви ж головний у нас, а не ми... І потім, чого це ви так захотіли розмовляти з нами? Ви, може, чимсь цікавитесь, то питаєте: я вам розкажу.

Танина самовпевненість не дуже подобалась ковалеві, але й негайно не признатися, що він чимсь цікавиться, теж було небезпечно: дівчина могла, скажім, підвестися з лави й піти до піаніно, що на ньому зараз хтось із молоді набринькував, а

що тоді мусив робити Степан Трохимович?

— Та, бачиш, діло таке, що цікавлюся я побалакати з секретарем ячейки, а його ніяк не здибаєш! — Степан Трохимович покрутив свого сивого вуса, зиркнув десь на стелю й сказав: — Чи не допомогла б ти мені зустрітись з ним? Га?

— Он бач що! — промовила Таня-комсомолка й замислилась. Мовчав і Степан Трохимович. Тоді раптом у двері рвонувся вітер, смикнув скатертину, пролетів над головами робітників, що сиділи й обідали за столами, — і тоді Таня-комсомолка сказала:

— Побачення з секретарем я вам улаштую. Обов'язково! Але побачення побаченням, а заява заявою. Побачення я можу сьогодні й не влаштувати, а заяву я й сьогодні однесу. — І, вийнявши з кишені блокнот та олівця, Таня-комсомолка подала їх Степанові Трохимовичу. — Пишіть! Пишіть заяву!

— Яку заяву? — не зрозумів Степан Трохимович.

— Ви ж в партію хочете, чи що? — і, не чекаючи відповіді, Таня-комсомолка зупинила сивенького робітника, що в цей момент проходив повз них. — Товаришу Самусь, ану йдіть сюди на хвилину!

І не встиг Степан Трохимович опам'ятатись, як сивенький робітник сидів уже на тій же лаві, що на ній сидів і коваль зі своєю машиністкою.

— Товаришу Самусь, — сказала Таня-комсомолка, не даючи Степанові Трохимовичу очутитись. — Вам років з шістдесят єсть?

— З гаком, моя красуню! З гаком! — відповів старенький Самусь. — А що таке?

— Так от, Степан Трохимович теж вступає до партії. Йому, правда, трохи менш, ніж вам, але це ж вашого полку прибуває. Він вступає...

— Почекай, дівчино! — опам'ятався нарешті Степан Трохимович. — Я з секретарем зовсім не в цій справі думав говорити.

Не в цій справі? От тобі й маєш! Таня-комсомолка зробила розчароване обличчя, зітхнула трошки й, трошки зітхнувши, сказала:

— А я думала, що ви до партії хочете вступити.

— Не хочеш до партії? — здивувався й сивенький Самусь. — Так ти проти партії, чи що?

Сивенький Самусь (він працював у штампувальному відділі) мав рацію дивуватися: вступивши півроку тому до КП(б)У, він уже не мислив собі чесних робітників поза комосередком.

— Хто тобі говорить, що я проти партії? — сказав незадоволений Степан Трохимович.

— Так в чому ж тоді річ? Ну, кажи, в чому ж тоді річ?

Але Степан Трохимович відповісти не міг... Та й як він відповів би, коли він про це й не думав зараз? Хіба він про це думав?

— Чого це я обов'язково зараз мушу йти до партії?.. — сказав нарешті схвильований коваль. — А може, я піду за три місяці?.. А може, мої діти вже по шість, по сім років у КП(б)У?

— Так, може, ти, братухо, підеш за чотири? — усміхнувся сивенький Самусь. — А з приводу твоїх дітей я тобі от що скажу...

Сивенький Самусь вийняв з кишені пачку з цигарками й, запропонувавши одну цигарку Степанові Трохимовичу, запалив сірника. Степан Трохимович взяв цигарку й, поки Самусь мовчав і обмірковував свою, так би мовити, промову, й собі обмірковував, як йому вискочити ("знову вскочив", — думав старий коваль) з ніякової розмови.

— З приводу дітей, — розпочав сивенький Самусь, — скажу тобі так: стороною дощик іде, поливає, а на мою роженьку й немає. Діти дітьми, а ти хіба свого розуму позбувся, братухо? Га? — Самусь цвіркнув крізь зуби й, бачачи, що Степан Трохимович не має охоти з ним сперечатися, сказав: — Чого ж ти мовчиш, га? Чи, може, тобі мої речі не до вподоби?

— Степан Трохимович, мабуть, не довіряє партії! — зробила припущення Таня-комсомолка.

— Хто тобі говорить, що я не довіряю? — промовив уже темний, як ніч, Степан Трохимович.

— Ну, як довіряєш, так в чому ж зупинка?.. — Сивенький Самусь зітхнув і сказав: — А з приводу дітей, то скажу тобі так: почім я знаю, що твої діти від тебе не відцуралися?

Це вже припущення Степана Трохимовича зовсім розхвилювало. Річ у тому, що (будемо правду говорити до кінця) Ванько й Мар'янка не здра без охоти листувались з ним і не виявляли жодного бажання приїхати до нього. Ванько й Мар'янка, безперечно, трохи соромились мати такого (себто не зовсім такого, як їм би хотілося) батька. Живучи в Кармазинівці (а вони були в Кармазинівці багато років тому), Ванько й Мар'янка, по суті, не так вже й мирно жили з ним. Ванько й Мар'янка теж гнівались на нього, що він не хоче нічим відрізнятись від невдахи-одноосібника. Правда, це було давно, й про це тепер попи не згадують, бо їх нема під боком, але сивенький Самусь все-таки поцілів у точку.

А втім, ця неприємна розмова швидко увірвалась: закричав гудок і треба було рушати до молота.

І Степан Трохимович рушив. Рушив і сивенький Самусь, рушила й Таня-комсомолка.

— Добре, — рушивши, все-таки сказала Таня-комсомолка. — Я вам улаштую побачення з секретарем.

.....

Таня-комсомолка не збрехала: вона влаштувала побачення й Степан Трохимович нарешті зустрівся з секретарем комосередку.

— Ви досі не маєте помічника? — скрикнув секретар, почувши від Степана Трохимовича скаргу, що він, секретар, і досі не призначив йому помічника. — Та я ж цю справу доручив завкультпропові. Чого ж ви до нього не звернулися?

— А я ж почім знав, що саме до нього й треба звертатися? — сказав Степан Трохимович.

— Ну, звернулись би до когось іншого. Помічника вам давно вже призначено... Це, здається, робітник з вашої Кармазинівки.

— Хто ж це такий? — дуже зацікавився старий коваль. — Може, згадаєте прізвище?

Прізвище секретар не згадав, а бігти треба було негайно і треба було поспішати на поїзд.

"Хто ж це такий? — уже сам себе розпитував Степан Трохимович, повертаючись додому. — Кого ж це з кармазинівців приставили до мене в помічники? Не інакше, як Митька-комсомольця", — тут же вирішив він.

Такий помічник Степана Трохимовича цілком задовольняв, і тому він, прийшовши додому, з великою охотою з'їв миску борщу й з не меншим задоволенням пішов до ліжка.

Осінь, що засипала колись дощами і в такому своєму вигляді й досі ніяк не здавалася (дощі, з'єднавшись з вогкими снігами, зробили собі безперервку так, що всюди стояло таке неможливе болото, що від нього зовсім не було порятунку), — ця осінь поїздникам, які, щоб дійти до полустанка, мусили кожного дня покривати досить-таки величеське віддалення по степовій чорноземлі, — ця осінь таки добре далася взнаки.

Особливо ж її відчував Степан Трохимович, що йому за кілька десятків літ ноги таки добре підтопталися. Відчував Степан Трохимович її й зараз, лягаючи після вечері на постіль і навіть не думаючи про свою шестиструнну гітару.

XV

Хто заходив до Степана Трохимовича?

Розмова з Мотузкою. Чим здивував

робітник Забара. Ідиличний Жучок

загавкавіраптом замовк. Стьопо! — сказала Явдоха Гарасимівна, як тільки Степан Трохимович підвівся з постелі й зібрався був до білоногої Маньки. — От пам'ять... Приходив до тебе...

— Кліщ? — стривожено підхопив Степан Трохимович, попихкуючи з люльки в щілину дверей, він дуже шкодував, що досі так і не спромігся побачитись з Кліщем і саме з своєї ініціативи.

— Та ні! — сказала Явдоха Гарасимівна. — Приходив Забара.

Забара? Гм! Навіщо Забарі Степан Трохимович?.. І потім, які можуть бути спільні інтереси у нього з Забарою, саме — з тим робітником, що й досі дивиться на завод як на місце приробітку?

А втім, Степан Трохимович тут же викинув його з голови. Робітник Забара старого коваля зовсім не хвилював, і Степан Трохимович спокійнісінько собі пішов до білоногої Маньки.

В цей день коваль був вихідний. Порався, отже, він біля свого господарства (саме цього дня) не поспішаючи. О 2-й годині дня зайшов до нього Мотузка.

— Так що ж це ви про мене Корольчукові говорили? — спитав Мотузка.

— Що ж я про тебе говорив? — сказав трохи збентежений Степан Трохимович.

Мотузка сів на призьбу, подивився питливими очима на Степана Трохимовича й промовив:

— Таке говорили, що я вроді б то на вас набріхую? — Мотузка помовчав й додав: — Чи, може, ви всурийоз думаєте провадити партійну пропаганду относительно колективізації?

— А що таке? — спробував був крутнутися Степан Трохимович.

— А таке, — сказав Мотузка, — що треба вияснити окончательно. Коли ви стоїте за Кліща і за тих, що дурять народ, — ідіть до Кліща. Це ваше діло. Но тоді я з вами в супрязі ходити не буду, і це я вам говорю без жартів... Так ото ж і відповідайте: брехав я Корольчукові чи не брехав?

— Про що ти говориш? — знову спробував був крутнутись Степан Трохимович.

Але Мотузка не схильний був гратися в піжмурки.

— Не втирайте мені очків! — сказав він. — Говоріть окончательно.

— Та що ж я тобі скажу? — мало не з розпачем промовив Степан Трохимович. — Хіба ти не знаєш моїх думок?

— А які ж ваші думки? — далі провадив допит Мотузка.

Тут уже Степан Трохимович не витримав.

— Знаєш що, Мотузко, — сказав він, — давай припинимо що розмову... Ходім... краще посидьмо! Я... самовара замовлю.

Ну, як справа йде про самовар, то піти, звичайно, можна!.. І Мотузка пішов за Степаном Трохимовичем.

І саме тоді, коли вони сиділи за самоваром і попивали чайок, саме тоді, коли Степан Трохимович не знав, як йому поєднати агітацію за колектив з Мотузчиним світоглядом, і з тоскою думав про свого помічника, себто про те, щоб можна було говорити, що він і радий би, так помічник іншої співає, — саме тоді й викликав Степана Трохимовича на вулицю робітник Забара.

— Що ти мені хочеш сказати? — спитав Степан Трохимович, причиняючи за собою хвіртку. — Яке таке маєш діло?

— Та діло, бачите, Степане Трохимовичу, таке, — пошепки сказав робітник Забара й озирнувся. — Таке діло, бачите, що ячейка призначила мене до вас у помічники.

— В які ж помічники? — спершу був не зрозумів Степан Трохимович.

— Та ви ж прохали собі на допомогу? Себто... по шефській лінії?..

Степан Трохимович нарешті збагнув: так он кого йому призначили в помічники? І, збагнувши, Степан Трохимович мало не скрикнув...

— Я ж прохав собі партейного! — мало не скрикнув Степан Трохимович.

Забара закліпав очима, подивився на сіре захмарене небо й тільки тоді винувато промовив:

— Хіба ж ви не знаєте, що я партейний?

— Ти... партейний? Коли ж це ти став партейний?

— Та хіба ж ви не чули, — знову закліпав очима робітник Забара, — уже з півроку, як партейний...

— Гм! — сказав приголомшений Степан Трохимович й замислився: що ж це виходить? Виходить, що на селі Забара соромиться своєї партійності, і виходить... що Степан Трохимович мусить ще й виховувати Забару?

Тоді у сусідів загавкав собака й до нього дзвінко обізвався ідилічний Жучок. Рипнули двері, й на порозі стала (з їжею для підсвинка) Явдоха Гарасимівна. З неба знову почали зриватися шмаття вогкого снігу.

— Гм! — ще раз сказав Степан Трохимович і ніяк не міг прокинутись від задуми.

Ідилічний Жучок підскочив до воріт і, забувши, що за ворітьми стоїть його господар, забрехав на господаря. З Мотузчиного двору чути було романс "Не искушай меня без нужды": чорноброва Одарка, очевидно, вийшла по воду.

— Тьфу! — нарешті сплюнув з обуренням (обурення проти Забари) Степан Трохимович і, сплюнувши, пішов до хати.

І залишився соромливий Забара самотній біля хвіртки, й довго не знав, що йому робити. Тоді він вирішив піти додому, і рушив він праворуч. Тоді знову дзвінко загавкав ідилічний Жучок. Жучок загавкав і — раптом змовк.

Замість епілогу

Отже, Степан Трохимович придбав собі помічника. І придбавши собі помічника в особі невідомого кармазинівській громадськості робітника Забари, старий коваль раптом цілком усвідомив свої обов'язки перед революцією. Для нього цілком ясно стало, що хитатися між Мотузками, з одного боку, і Кліщем — з другого — не можна, не слід, навіть злочинно. І зрозумівши це, Степан Трохимович розпочав нове життя.

.....
.....

Пройшло мало не три місяці. Кармазинівки не можна було пізнати. В Кармазинівці уже було шість великих колективів, а найбільшим із них керував той же таки невгомний Кліщ. Ішов 1930 історичний рік. Мотузку біднота розкуркулила й вислала з Кармазинівки, бо, як виявилось, був Мотузка не міцний середняк, а найсправжнісінький куркуль і в усякому разі злісний плановик: у Мотузки найшли 900 пудів схованої пшениці.

Виселили з шикарного будинку й Онучку, і тільки тоді, як виселили, Степан Трохимович зрозумів, чого Онучка дуже й дуже хотів до комуни. Степан Трохимович свої півтори десятини передав до колективу і навіть передав туди ж таки свою білоногу Маньку. І, все це передавши до колективу, Степан Трохимович відчув раптом, що з нього непоганий агітатор і що йому зовсім не потрібний помічник. Степан Трохимович вступив до партії і відніс на горище шестиструнну гітару: чорнобрової Одарки в Кармазинівці уже не було, але коли б вона й була, то тепер не приваблювала б до себе, бо тепер Степан Трохимович дивився б на неї не як на Одарку, а як на куркульку.

Кліща Степан Трохимович уже не боявся і навіть переконаний був, що не Кліщ, а він, старий робітник і революціонер, веде перед у Кармазинівці.

Робітник Забара теж змінився: раніш, як це видно з останнього розділу, Забара приховував свій партквиток навіть від Степана Трохимовича (мовляв, на заводі й

справді краще бути партійцем, але на селі — позапартійним нібито вигідніш), тепер уже вся Кармазинівка знала, що він член КП(б)У, і від того, що він член КП(б)У, тепер навіть пишався.

В кінці другого місяця Степан Трохимович одержав від Ванька листа. Ванько був дуже радий, що батько його цілком змінився і саме відповідно вимогам доби. Ванько обіцяв приїхати до Кармазинівки.

Теж саме писала й Мар'янка.

.....
.....

Зараз в Кармазинівці весна. Всюди весна. Весна й біля хати Степана Трохимовича. Біля воріт дзвінко заливається Жучок, і десь весело рипить журавель. До колодязного журавля відгукуються справжні журавлі. Справжні журавлі летять і курликають із далеких південних країн. Над Кармазинівкою (з того боку, де стоїть великий завод), зайнялася зоря, і вже над Кармазинівкою підводиться сонце. Порожньою вулицею пройшла молодиця з відрами (кормисла на плечі) й чомусь посміхнулась до себе... І знову дзвінко і весело загавкав Жучок.

Степан Трохимович вийшов на ганок, примружив очі (сонце) й раптом побіг до полустанка.

"Сьогодні партзбори!" — подумав він.

І думав Степан Трохимович, що сьогодні він обов'язково мусить виступити — трохи підтягнути Самуся: тепер Самусь нібито опинився позаду Степана Трохимовича.

...Глушко, як і треба було чекати, в 1930 історичному році спробував був zorganizувати контрреволюційний повстанський загін. Спроба, звичайно, скінчилася фіаском. Як потім виявилось, Глушко був і справді "щирим українцем": один час був у петлюрівській армії, два місяці — в гетьманській, але найбільше прислужився він армії Денікіна: і в цій армії він був начальником карного загону.